

בעזה"י

הארץ לגבולותיה

ירושלם בתמונות

תוספת לספר עיר הקדש והמקדש

בעזה"י מאת

ניסן אהרן טוקצינסקי

בהגרי"מ זצ"ל

פעיה"ק ירושלם ת"ז • תשל'

הכתבת ת. ד. 6028, ירושלים

כל הזכויות שמורות

Printed in Israel

— דפוס סלומון, ירושלים —

הארץ לגבולותיה

כולל:

מפת אר"י וגבולותיה עפ"י התורה
שיטת הכפתור ופרח והתבואת הארץ
ברורים והסברים למפות
עבר הירדן, תחום עולי בבל והארץ לעתיד
הסברים על מקומות מסוימים בארץ ואתורם

א. הארץ לגבולותיה

- א. הסברים למפת אר"י וגבולותיה עפ"י התורה ומפרשיה
 ים המלח, מעלה עקרבים, קדש ברנע, חצר אדר, עצמון, נחל
 מצרים, הים הגדול, הר ההר, חמת, צדד, זפרון, חצר עינן (נהר
 פרת), שפם, רבלה (בעל ביד ופמיס).
- ב. גבולי האבות
- ג. גבולי עולי מצרים
- ד. עבר הירדן
- כבוש משה רע"ה.
- ה. עמון ומואב
- שטהרו ושלא טהרו בסיחון.
- ו. כבוש עולי בבל
- והמקומות שלא נכבשו בתוך תחומם: אשקלון, עזה, ורצועת
 הים עד אל עריש. בית שאן, בית ג'וברין, כפר צמח, כפר
 לודים, קיסרי וסוסיתא.
- ז. הרצועה
- מעכו לכזיב.
- ח. סוריא
- ט. קיני קניזי וקדמוני
- י. אפמיא — אספמיא
- יא. אסיא
- מאמרי חכ"ל על אסיא.
- הדייב, לודקיא, יבנה, מעינות חמים: גרר חמתן עסיא טבריא,
 טבלת המעינות ומידות החום והמליחות, הימים ומליחותם.
- יב. בבל ואר"י
- יג. הימים בגבולות הארץ
- יד. מפה נפרדת לגבולות הארץ לשיטות עוד — הסברים
- טו. ירושלם קו מרכזי.
- מפת העולם וירושלם קו המרכזי ("היוםם")
- מפות גבולות הארץ

ב. ירושלם בתמונות

- א. רשימת התמונות
- ב. הסברים לתמונות וציון הענין בספר
- ג. 55 תמונות ותרשימים
- ד. תרשימי חומות ירושלם בתקופותיה השונות (עיהק"מ)
- ה. מפת ירושלם עם חומותיה השונות (עיה"ק והמקדש)
- ו. מפת ירושלם העתיקה
- תרשימי החומות ומפות ירושלם והבאורים לציוני המפות —
 בעיה"ק והמקדש סוף חלק ב'.

הארץ לגבולותיה

היות ואאמו"ר זצ"ל קבע הוספה מיוחדת על גבולות הארץ (עיה"ק ח"ג הוספה לפרק י"ט) — ערכתי בזה בעזה"י מפת הגבולות והסברים למפה.

בהבנת הקרא לפי פירושי המפרשים נתקלתי בתסבוכת גדולה אולם נסיתי להסביר הגבולות עד כמה שעלה בידי בעזה"י כהבנתי בדברי אאמו"ר זצ"ל ועל יסוד מפרשי הקרא, אקוה שכוונתי בס"ד לאמתה של תורה.

ואלה הכללים להבנת הקרא עפ"י רש"י (במדבר ל"ד) ועפ"י הגר"א (אדרת אליהו ליהושע כ"ג כ"ד) והם:

ויצא הגבול, או ונסב הגבול — כלומר יוצא מקו הישר ונוטה לצד.

וירד — מצפון לדרום (רש"י), בכון לשפלה ולעמק (הגר"א).

והתאיתם — הסבה וגטייה (רש"י).

תוצאותיו — כלומר כלה שם לגמרי, או לא ממשיך בקו הישר (רש"י).

בקביעת מקום הערים הכתובים במקרא, ציינתי אחדים מהם בספק מקומם

המדויק אולם לדעתי הם בסביבה ההיא.

ודעתי לגבולות הארץ לא כתבתי בתור הכרעה הלכה למעשה אלא כחוות

דעתי בזה.

ובעת עמדי בשטח זה ראיתי שישנם מקומות רבים שטרם נתבררו כל צרכם

וכן מקומם של ערים רבות הנוגעים להבנת דברי חז"ל בעינינים אלו — בררתי

בעזה"י עוד מקומות רבים עד כמה שידי מגעת וכמובן לא גמרתי המלאכה כי

לא רציתי לעכב מצדי, אף במשהו, בהוצאת הספר הגדול עיר הקדש והמקדש

מאאמו"ר זצ"ל אשר גדול הזכות לדובב שפתותיו ולהעלות נשמתו בעולם העדון

והנצח ולזכות הרבים, שרבים וגדולים משתוקקים ליהנות מאורו.

ונוכה במהרה לביאת משיח צדקנו ולגבולות הארץ כפי שהובטח לנו לעתיד

לבוא. ותקוימנה הבטחות הבורא ית"ש: "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו

לכם יהיה וגו'". "וישבתם לבטח בארצכם, ונתתי שלום בארץ".

ניסן אהרן טוקצינסקי

אדר א' תש"ל

בהגר"מ זל"ה

א. הסברים למפת אר"י וגבולותיה עפ"י התורה ומפרשיה

ים המלח

הגבול הקיצוני במזרחית דרומית. ומשם פונה הגבול דרומה באלכסון כלפי מערב, ועד מעלה עקבים זזית של יותר מחצי מעלה.

ולפי זה מובן הקרא שים המלח גבול קיצוני במזרח דרום, וגם מוסברת דעת אאמור"ר עפ"י רבי סעדי' גאון שמעלה עקבים — עקבה גבול קיצוני בדרום מזרח, אולם אין הוא במזרח כמו ים המלח (ואין ים המלח בדרום כמעלה עקבים).

מעלה עקבים

גבול קיצוני דרומית מזרחית, וכן"ל, וכתרגום רס"ג בתפסיר על התורה (במדבר שם) "אל עקבה' עקבים" וכדעת אאמור"ר (לעיל ח"ג גבולי הארץ ב') כרס"ג, והדיוק ע"י ארץ אדום. על מקום מעלה עקבים ישנן דעות רבות ושוטות כמובן שזה תלוי גם אם הגבול פונה מים המלח מערבה (ונטי' לדרום) או יורד דרומה (ונטי' מערבה) לעקבה.

משם ממשיך הגבול לדעתי בתואי הטבעי והוא "דארב אל עזה" (המשמש כדרך מדבר חשובה).

יש לדייק את תרגום רס"ג "ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקבים — תם יסתדיר לכם מן אלגנוב. אלי עקבה' עקבים". ולענ"ד נראה שאין הוא מתרגם שהגבול עובר מנגב למעלה עקבים אלא הגבול מן הדרום — יהא מעלה עקבים. והוא הגבול הקיצוני בדרום מזרח כדברינו לעיל.

וכן נראה גם מתרגום הירושלמי שמתרגם ויקיף לכוך תחומא דרומיא מן מסקיותא דעקרבין. אולם היהונתן מתרגם ויקיף לכוך תחומא מן דרומא למסיקתא דעקרבין. ו"א מדרום מעלה עקרבין יעבור הגבול. והיהונתן לשיטתו שהגבול מדרום מעלה עקרבין ולא זהו גבול דרום ולכן אומר אח"כ (ל"ד י"ב) כעין סכום לגבולות הארץ "ריקם גיעה מן דרומא טוורוס אמנוס מן צפונא ימא רבא מן מערבא ימא דמלחא מן מדינחא, דא תהוי לכוך ארעא דישראל למצרני תחומא חזור חזור". הרי אומר גבול קיצוני בדרום קדש ברנע.

וב"תאג" הגדול נקוד בתרגום אונקלוס נקודה אחר "מדרומא". ולפי"ז כנראה שגם האונקלוס מתרגם כפירושנו ברס"ג. וכן גם מוכח מטעמי "קדמא ואזלא" שעל "הגבול מנגב", ואין מנגב מוסב על למעלה עקבים.

ומדברי הרמב"ם בקדוש החודש (פי"ח ט"ז) מוכח שהגבול בדרום ליד עקבה בזה שאומר "שהיו נוטות לצפון העולם משלשים מעלות עד ל"ה מעלות"

וכפי שמוסבר שם שזה גבול אר"י בכוון דרום צפון (ועי' גם בדבריו שם לעיל פי"א הי"ז).

והגבול ליד מפרץ עקבה הוא בערך $25^{\circ} 29'$ וקרוב למעלה הל' יותר מהגבול שמסמנים במעלה ה-31. אמנם לדבריו אלו מוקשה קצת לגבול צפון ולדעתנו הרי הוא במעלה ה-36 אבל גם בתשו' הרמב"ם מוכח על גבול צפון יותר ממעלה 35. ואולי לא רצה כ"כ להרחיק את ירושלם מאמצע אר"י, והתחשב במיושב.

קדש ברנע

"והיה תוצאותיו", הגבול הולך בקו ישר עד קדש ברנע ומשם ממשיך בנטיה למערב.

דעות רבות בקביעת מקומו, וג"ז תלוי כמובן בקביעת קו גבול דרום. סימנתי את קדש ברנע בעין קדיס כפי שקבעו חוקרים רבים.

הרס"ג מתרגם "מנגב לקדש ברנע — אלי גאנב רקיע ברנע" כלומר אל עבר. (גם הרב קאפח בפירוש הרס"ג עה"ת בהוצאתו, מדייק כך ומציין כמו אל נגב הקני).

ויש להוסיף שעל יד אדום וכן על כתף ים כנרת מתרגם הרס"ג אלי גאנב כלומר אל עבר.

חצר אדר

"ויצא חצר אדר", הגבול פונה לצד צפון ובאלכסון למערב ומקומו לדעת חוקרי הארץ "עין אל קדירת".

יש לציין שבמפות רבות מסומן קדש ברנע עין אל קדירת וחצר אדר עין קדיס — והרי זה לא כסדר הקרא?

הרס"ג מתרגם חצר אדר — רפח. יש מפרשים רפיח, והרי רפיח כיום הוא לחוף ים התיכון ואיך חוזר הגבול? אלא אין רפח — רפיח לדעתי.

עצמון

"ועבר עצמונה", הגבול עובר בקו ישר וממשיך ישר, רבים מציינים מקומו ב"קוצימה", וכתרגום היהונתן ב"ע "קיסם".

הרס"ג מתרגם "עצמונה — אלי מנאזל". והרב קאפח מפרש "מחנות" כלומר נאות מדבר.

ואולי כוונת הרס"ג מנאזל מלשון "מורדות" וכוונתו לפי"ז ועבר אל מורדות ההר או מקום ששמו כך בגלל זה. ולשני הפרושים אפשר שכוונתו לקוצימה. והרס"ג משתמש בלשון כזה כפי שמתרגם, "וירד הגבול הירדנה — וינזל אל ארדן". אולם הרס"ג משתמש בזה גם על לשון מחנות כגון לעיל (ל"ג) ויחנו מתרגם ונזלו.

נחל מצרים

„ונסב הגבול מעצמון" שוב נטי' לנחל מצרים כלפי מערב. וממשיך בנחל הגבול עד מוצאו של הנחל לים הגדול (רש"י שם).

נחל מצרים כותב אאמו"ר הוא ואדי אל עריש וזה עפ"י מפרשים רבים וגדולים כגון רבנו סעדי' גאון המתרגם, בתפסיר על התורה (במדבר שם) „נחלה מצרים — ואדי אל עריש", עי' גם פירוש הרס"ג עה"ת הוצאת הרב קאפח, ודעת הרדב"ז תקיפה מאד בדעה זו בתרומות (פ"א ה"ז) ושו"ת (ח"ה ש"א ר"ו). וכן דעת האב"ע ורבינו בחיי (במדבר שם) והאברבנאל (בראשית סופט"ו). ומוצאו ליד אל עריש.

אכן רבים וגדולים המפרשים נחל מצרים הוא הגילוס, תרגום יהונתן בן עוזיאל והירושלמי (במדבר שם) רש"י (יהושע י"ג ג') מן השיחור פרש"י „הוא הגילוס הוא נחל מצרים". הר"ש סירליא (פ"ו דשביעית) והגר"א (אדרת אליהו ליהושע שם). ומוצאו לדבריהם בדלתת הגילוס, כנראה בזרוע הימנית קיצונית וכפי ההשערה היא זרוע פילוסין המסומנת במפה.

אמנם לגבי כמה מהם אפשר להדחק ולפרש כוונתם על נחל אל עריש ומהם כנראה שכוונתם לגילוס, ולדעתם הגילוס הוא הגבול הקיצוני דרומי מערבי.

עלינו לציין ש נחל נקרא גם זה שמושך מים כל השנה כגון „כל הנחלים הולכים אל הים" וגם זה שיש בו מים רק בימות הגשמים כגון „ויבש הנחל כי לא הי' גשם", ועוד כהנה.

וכן יש להוסיף כי נחל אל עריש נקרא נחל מצרים כיון שרובו עובר בארץ מצרים ורק קטע ממנו הוא הגבול.

כן יש לציין כי גם במפת מידבא (מפת הפסיפס שנמצאה בעירה מידבא בעבר הירדן ושהיא כנראה המפה הראשונה מהאזור כמשוער שנת ד' ש"כ) מצוין נחל מצרים — ואדי אל עריש.

הים הגדול

— ים התיכון. גבול מערב הארץ ומתחיל בדרום מערב ליד מוצא נחל אל עריש בקרבת העירה אל עריש (ולדעה השני' ליד דלתת הגילוס). ומשם בקו ישר „כאלו חוט מתוח עליהם מטורי אמנון עד נחל מצרים" (גיטין ח').

וכפי שנאמר להלן בים הגדול הגבול צפונית מערבית הוא ראס אל הנזיר שנקרא עד היום טורי אמנון טורוס אמנוס.

הר החר

גבול קיצוני למערבית צפונית, כידוע אין זה הר החר שבדרום (מקום

קבורת אהרן). מקומו בטורי אמנון (גיטין ח'). טורוס אמנוס — תרגום יהונתן בן עוזיאל, והירושלמי מתרגם טורוס מנוס. ראה גם רמב"ם שביעית (פ"ו ה"א ותרומות (פ"א ח') — אמנוס.

לדעתנו הר ההר הוא בסביבה של הרים שגם היום נקראים בשם טורוס אמנוס וטורי אמנון. והוא ליד אלכסנדרטה דרום טורקי, צפונית מזרחית מחוף ים התיכון וידוע בשם ראס אל הנזיר לידו הר משה (מוסה דאג) גבהו 1255 מ' ולצפונו בטורי אמנון ממשיך ההר להתרומם עד לגובה של 1795 מטר וידוע כיום בשמו קיזיל דאג (ראה גם וזה גבול הארץ 176).

דעת הרב אשתורי הפרחי (כפתור ופרח פי"א) הוא ג"כ כי הר ההר בסביבה ההיא וקובעו בג'בל אל אקרע גבהו 1759 מטר, מזרחית צפונית לג'בל אל באסיט¹. התבואת הארץ (הוצ' לונג כ"ח) מיחס את הר ההר לראס אל שאקא (בטרו). ישנם המרחיקים את הר ההר עד להרי טאורוס (לדעת בר דרומה הר ארג'יאס 3960 מ'). וישנם המקרבים אותו עד ביירות (אדמת קדש)².

לדעת הרמב"ם בתשובותיו (פריימן סי' שמ"ו) "סמנוס — הר בניאס" בחוף ים התיכון, מערבית צפונית לחמה דרום לודקיא.

ודעת הר"ש סיריליא לירושלמי (שביעית פ"ו א') "טורי אמנוס הן טורי טריפול" (טריפולי), ולדעתו מכזיב עד הנהר כלומר נחל מצרים והוא הגילולס. (עי' עיה"ק שם הערתי 3).

1 ולולא שאמר הכו"פ ג'בל אקרע ורק ה' אומר את סימני ההר, ה' אפשר לומר כי כוחנו לג'בל מוסה דג כדברנו, ואצטט דבריו :

(דף דמ"ט) "זה ההר נקרא בלשון חכונ"ל טורי סמנוס וכו'" ואומר (ר"ג) "לדעת זה ההר איזהו כו' וסמוך לו ראס אל באסיט וסמוך לו הר גבוה מאד ושמו בלשון ערבית ג'בל אל אקרע... וזה ההר הוא יחידי נכנס חרטומו בים" וזה בהתאם לרש"י (במדבר וגיטין) "וראשו משופע ונכנס לתוך הים" אולם ההר שבולט לים הוא דרום הטורוס והר אל אקרע אינו מגיע עד הים.

זאת לעד השפוע של מוסא דג הוא מצפון לדרום, לדרומו אר"י ולצפונו חו"ל וגובה ההר הוא הגבול, וכן אפשר לצייר בו גם בפנים ולחוץ אר"י וחו"ל לגבי מזרח מערב (ראה אינצקלופדיא תלמודית ערך אר"י כך ב' ר"ז) ובהר אל אקרע קשה לצייר כזאת. וממשיך הכפופ (רנ"א) : "גם שהוא מכון כנגד חמת זה במזרח וזה במערב", ואם הוא אל אקרע הרי אינו מערב חמת.

ואומר (רנ"ז) "ודע כי מי שהוא בראש זה ההר ופניו למזרח על עבר פניו יהי חמת וכמעט שהוא נוטה אל הדרום..."

2 והא דמערב באינצקלופדיא תלמודית (ב' ר"ז) ממכות (ט' :) דודש' לגבי ערי מקלט "ושלשת" שיהיו משולשין שיהא מדרום לחברון כמחברון לשכם כו' ומשכם לקדש (נפתלי) כמקדש לצפון. ולכאורה אין המרחקים שוים.

וכנראה אפשר לומר שחשבון ערי המקלט נחשב לפי ההתישבות וכמובן דבמקום שאין ישוב אין צריך בעיר מקלט ולא נחשב למידת המרחק לעיר המקלט.

חמת

מקומו לדעתנו באנטוכיא — אנטקיא על נהר האורנטוס (אל עזי). וזה לפי תרגום יהונתן והירושלמי (שם) וכן רב יוסף (דה"א י"ג ודה"ב ז') חמת — אנטוכיא. וגם לפי פירש"י (במדבר י"ג כ"א) שהוא אצל הר ההר במקצוע מערבית צפונית, וממשיך לפרש"י (ל"ד ח') מהר ההר תסבו ותלכו אל מצר הצפון לצד מזרח ותפגעו בלבא חמת זו אנטוכיא. (כן עי' במלבי"ם יהושע י"ג ה' ועוד ³).

צדד

"תוצאות הגבול צדדה" המשך במצר צפון לכוון מזרח.

זפרון

"ויצא הגבול זפרונה" הגבול ממשיך במצר צפון לצד מזרח אולם מצדדה פונה נטי' כנראה קצת דרומה ומשם והיו תוצאותיו... הרס"ג אומר "צדד, זפרון, חצר עינן".

חצר עינן

גבול קיצוני צפונית מזרחית.

מקומו לדעתי ליד נהר פרת כיון דכתיב (בראשית ט"ו י"ח) "עד הנהר הגדול נהר פרת". (ונקרא הנהר הגדול לפי שהוא דבוק לאר"י קראהו גדול, רש"י שם). ומאחר וחצר עינן גבול קיצוני לגבול צפוני מזרחי בהכרח שמקומו על הנהר הגדול נהר פרת. ולדעתי מקומו כנראה ליד הבליטה של הנהר לצד מערב ליד "מסכנה" מזרח חלב.

כנראה שכן גם דעת אאמור"ר באמרו "חצר עינן צפונית מזרחית עד לקרבת נהר פרת".

3) חמת עיר עתיקה בסוריא ומלפנים עיר בירתה כיום דרום טורקיה. היוונים הסבו שמה ע"ש אנטוכוס אפיפניס (קדמוניות ס"ה פ"ו ב'), ובב"ר (ל"ז ח') נקראת פיפניא. אמנם יש מיחסים חמת לחמא בסוריא, 180 ק"מ צפונית דמשק ומפרידים בין אנטוכיא לאנטקיא. וזה כנראה אולי גם עפ"י רס"ג המתרגם חמת — חמאה. ולדעתי אין זה מוכח מרס"ג. בחמא נמצאו ע"י חפירות אורכיאולוגיות, ארמונות עתיקות ומבנים שמתיחסים לימי המקרא אולם רבים המיחסים חמת לאנטוכיא — אנטקיא.

לדעת הכו"פ חמת — אנטקיא, ולדעת התבונה"א חמת — חמה. לכאורה תמוה הא דמתרגם יהונתן באלה מסעי "לבוא חמת — מעלך לטבריא" אבל יש לפרש כיון דטבריוס קיסר דומא הקים אנדרטא בלב אנטוכיא (ושהי' קיים עוד במאה התשיעית), וכן בנה טיבריוס הג'ל שעד במזרח העיר ובו סמל דומא — ולפי"ז מתרגם מעלך לטבריא וכונתו לאנטוכיא ששם הקים טיבריוס השער ועל סמך הקרא לבא חמת פירושו לכניסה לאנטוכיא (לשער טיבריוס).

אמנם ישנה דעה כי היו שני ערים בשם טבריא וזו ע"ש טבריוס קיסר וטבריא ע"י הכנרת ע"ש טוב ראייתה (ראה הורב"ץ 290 הערה 73) אולם הוכחות רבות נגד זה וגם אין זו הדעה המקובלת. ומפרשים שנקראת ע"ש טיבריוס קיסר (ב"ר כ"ג) וחכו"ל סמכו לזה השם מאחר שהיא בטבור הארץ או שטוב ראייתה (מגילה י. ועי' לקמן הערה 12).

וכן משמע שחצר עינן הוא ליד גבול נהר פרת ממתני' דחלה (פ"ד מ"ח) רג"א ג' ארצות לחלה וכו' מכזיב ועד הנהר ועד אמנה שתי חלות.

ומפרשים הר"ש והרע"ב עד הנהר לצד מזרח, צפונית מזרחית. עד אמנה לצד מערב צפונית מערבית. הרי שכוונתם לנהר פרת והמלאכת שלמה (שביעית פ"ו א') מביא הגהת ה"ר יהוסף דהיינו נהר פרת ומוסיף והוא הנקרא בכל מקום הנהר סתם והוא בצד אר"י לצפון. וכן נראה מהרא"ש (שביעית) אמנם המ"ש (שם) מביא גם דעה אחרת, אבל אין זה סותר פירושו.

וכן הרמב"ן והריטב"א (גיטין ז'): מביאים דברי ר' משה בר חסדאי האומר: פירוש הנהר הוא הנהר הגדול נהר פרת שהוא במזרח של אר"י, ומפרש בירושלמי דה"ק מכזיב עד הנהר ומן כזיב עד אמנוס ועל כרחנו כך הוא וכו'. וראי' לזה גם ממשנה דתענית (פ"א מ"ג) "בג' מרחשון שואלין את הגשמים רג"א בז' מרחשון, ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבשיראל לנהר פרת" ומפרשים רבים שהוא גבול אר"י⁴.

ומגמ' ב"מ (כ"ח.) מוכח שישבו ישראל עד נהר פרת בין במקדש ראשון בין במקדש שני מדכתיב "וכל ישראל בעריהם" (עזרא ב').

וביחזקאל כתיב (מ"ז י"ז) "והי' גבול מן הים חצר עינן גבול דמשק" ומפרש"י והי' גבול רוח צפון מן הים עד חצר עינן.

ועל "גבול דמשק" מפרש"י גבול דמשק במקצוע צפונית מזרחית אצל חצר עינן. ולכאורה הרי זה מוקשה, והיתכן?

ואומר הכו"פ "כי דמשק לדרום חמת ביושר ומחצר עינן נוטה ונלך לאורך המזרח ופנינו לדרום מהלך אלכסוני נוטה למערב מעט עד הגענו אל שפם". ויש להוסיף ולהסביר כי אם עומדים בדמשק הרי חצר עינן צפונית מזרחית

4) ובאינצקלופדיא תלמודית (כרך ב' ר"ח) מעיר מהא דפרש"י על הרי"ף (שם) "כשחזרין לבבל מאר"י ונלעגו כי כונתו שאף לבני בבל אין מתחשבים אלא רק עד גבול אר"י דאל"כ מה דוקא עד הפרת הרי יש לחכות עד הגיעם לבבל. ולדעתי רש"י בכלל מוקשה, כי הרי כשחזרו מירושלם לבבל הולכים למזרח ואין צורך ללכת לצפון ומשם חזרה למזרחית דרומית, ואם הכוונה לנהר פרת במזרח ירושלם בכזון לבבל הרי הפרת רחוק בהרבה מהשעור האמור בגמ'. כי הפרת כידוע הולך למזרח ומתחבר עם החזקל ומשתפך למפרץ הפרסי. אולם פרש"י על הרי"ף אין להקשות. ועי' לקמן י"ב.

ובירושלמי שביעית (פ"י ה"א) ובסנהדרין (פ"א ב'): זמנין שמעברין את השנה על הגליות שיצאו ועדיין לא הגיעו ומפרש הפנ"מ שיצאו בני הגולה שיצאו לעלות לרגל ואינם יכולים להגיע למקומן ולעשות הפסח בזמנו. ת"ל בני ישראל מועדי עשה את המועדות שיעשו אותן כן ישראל. אר"ש ב"ג והן שהגיעו לנהר פרת, ומפרש הפנ"מ דוקא אם נשמע שכבר הגיעו לגבול אר"י.

וכן עי' סנהדרין (י"א. תוד"ה מפני) דהנך דיתבי באר"י וכו' שיגיע אחרון שבשיראל לנהר פרת.

וחמת צפונית מערבית כמעט באותו מרחק לפי ציורנו אנו ועי"ז מוסבר הקרא ובהתאם לרש"י.

ולענ"ד נראה אף שדמשק העיר הידועה לנו היא חוץ לגבולות הארץ לדעתנו בכ"ז אולי הכוונה כאן לא לעיר דמשק אלא לארם דמשק (שמואל ב' ח' דהיי"א י"ח וישעי' ז') ששלטה מאות בשנים על חלק גדול מסורי' ואר"י עד ימי תגלת פלאסר שהכניע את ארם דמשק (ג' אלפים כ"ח) ודוד כבש את ארם דמשק כאמור בקרא.

וכשאומר הקרא חצר עינן גבול דמשק הרי זה הי' גבול ארם דמשק ובהתאם לכך יש לפרש הפרש"י לדעתי *).

אמנם בבראשית (ט"ו) הוא גבול האבות והוא גבול יותר גדול והבטחה לעתיד לבוא. אולם כאמור להלן (ב') גבול האבות הוא מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת לאורך ולרוחב. עי"ש.

ש פ ס

„והתאזיתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה“ (ל"ד י') מחצר עינן ממשיך ומסמן הגבול המזרחי והראשון בקו גבול זה הוא שפמה. והתאזיתם — הגבול הולך באלכסון מחצר עינן לכוון דרום ונטי' למערב.

ומתרגמים: היהונתן — אפמיאה, הירושלמי — אפמיס ורבי סעדי' גאון — פאמיה.

5) ומעירובין (י"ט). „ואם בין נהרות הוא דמוסקינין פיתחה בבבל“ וכנראה דמוסקינין היא דמשק (ראה ערוך השלם, מקאהוט). וכן ממאמר „ר' יוסי בן דור מסקית וכו' שאני מדמשק“ (ספרי שם ריש דברים) הרי שדמשק הכונה לאזור ארם דמשק (או שהיו שני ערים בשם דמשק). וכן ממה שמוסיף שם ר' יוסי „ויש שם מקום ושמו תדרך“ הרי שיש באזור ערים ומקומות שונים.

וידוע הספרי (דברים א') „עתידה ירושלם להיות מרחבת ועולה מכל צדדיה כו' ושערי ירושלם עתידין להיות מגיעין עד דמשק“ ומאמר זה ג"כ מתאים יותר לפי דברינו דלעיל. מהיעבץ (מור וקציעה א"ח ש"ו) נראה שצורך אני בהנחה זו באמרו: סורי' האחת ארם, כדמשק ארם נהרים וארם צובה היושבות בשמאלה צפונה מזרחה של אר"י כו' היא הנקראת סורי'.

הרי שמונה דמשק בין מדינות ארם כלומר ארם דמשק. וכן בכ"פ (רמ"ב) שדמשק היא מארם דמשק, וכן בתבואה א' (ל"ח).

לדעת בר דרומה בהכרח שהי' דמשק אחרת בארם נהרים (וזה גבול 259).

והמלבי"ם (יחזקאל ובמדבר) שגבול אר"י יתרחב לעתיד בכל הצדדים וכו' ובמקצו צפונית מזרחית יתרחב חצר עינן עד דמשק ודמשק יכנס בגבול הארץ, בין כה וכה הרי גם העיר דמשק הידועה לנו אינה בגבולות הארץ לדעתנו.

אבל לפי המלבי"ם (שם) ועוד — מאחר וישנם שני גבולות לארץ האחד עפ"י „אלה מסעי“ וזה לא עד נהר פרת והשני לעתיד והוא יהא עד הפרת.

ואפמיא ידועה ליד ימה דאפמיאה וכיום קלעת אל מודיך בבקעת האורנטוס.
ימה דאפמיאה הוא בבצות אל נב.

והא דאמרי' בבכורות (נ"ה.) לשם זו פמיים ותניא נהר יוצא ממערת פמיים
ויקרא ללשם דן. וכן במגילה (ו'). אר"י לשם זו פמיים (ועי' רש"י שם).
ולדעתנו יש להבדיל בין אפמיא ובין פמיים. ושפם זו אפמיא, ולשם ליש דן
זו פמיים. וזו גם דעת רבים כגון הורביץ, אוצ"ל, ספיר ועוד.

והתבואה א (ל"ג) האומר שפם דן ליש בניס, אמנם מוסיף לא ממש בניס
וראה דעת הגר"א (בבכורות שם) ואמצע לשם היא מערת פמיים
ששם מתחיל הירדן. אבל התבואה א לשיטתו אפשר להדחק ולפרש כן.
אולם הכפוף שמרחיק מאד הגבול מפמיים — קשה להסביר דבריו (רנ"ח)
שמחצר עינן אל דן שהוא שפם ד' ימים ואח"כ (רפ"ג) אומר: דן לשם שפם
ליש פנים (בנים).

ר ב ל ה

"וירד הגבול" לרש"י מצפון לדרום אולם להגר"א וירד מהר לעמק, ולפי
קו הגבול שלנו משפם לרבלה ישנה ירידה לפי שני הפירושים⁶.

ורבלה מתרגם היהונתן והירושלמי ורס"ג — ד פ נ י.

רבים קובעים מקומה 45 ק"מ צפונית מזרחית לבעל ביק (י').

ובהתאם לזה סימנתי את רבלה, ואם זוהי רבלה הרי פי' "מקדם לעין"
הכוונה כנראה לראס אל עין, מקור נהר האורנטוס, שמתחיל מצפון בעל ביק
בבקעת הלבנון ויורד צפונה עד ימת אנטוכיא. ארכו בערך 240 ק"מ. ואולי הכוונה
לימת חומס על נהר האורנטוס.

(6) אמנם יש להבין את פרש"י מהמשנה במעשרות (פ"ב ג') המעלה פירות מן
הגליל ליהודה או עולה לירושלם. הרי לשון עולה גם לירושלם וגם מהגליל ליהודה.
ואמנם אין קושי מלשון משנה וכן אפשר כיון שגם יהודה עולה על הגליל בחשיבות.

(7) ולפי"ז בעל ביק נכנס בתוך גבולות הארץ וכ"מ ממתני' דמעשרות (פ"ה מ"ח)
"שום בעל כבי" ומפרש הרע"ב "ול"ג שום הגדל בהר הלבנון וכו'" ומוגה בעל ביק, וכ"מ
מתני"ס שם. וכן בירושלמי דמאי (פ"ב א').

בעל ביק בבקעת הלבנון במורדות (מערב) מול הלבנון. נקרא שום בעל כבי על כי
השום הגדל שם מעורר כבי מרוב חריפותו, ישנם בסביבה כפרים בשם תומא (שום בערבית).
ישנם האומרים שהיא עיר "בעלת" (מ"א י"ח י"ט) ופירוש בעל בן בקעת הבעל, וזו גם
דעת ר' בנימין מטודילא. לפי יוסיפון (קדמוניות ח' ב') נראה שבעלת בסביבת גזר, לדעת ספיר
(231) בעלת היא דיר בליט דרומית מערבית שכם.

בעל ביק, שם נמצאים חורבות עיר קדומה וחרבות מקדשי עובדי אלילים ועמודים
גבוהים ואבנים ענקיות כגון אבן אחת במידה 3/4/19.50 מטר. הכותבים על המקום מלאים
בהתפעלות מחורבות הבינים שם.

וישנם האומרים שהיא העיר "בעל גד" בבקעת הלבנון (יהושע י"א י"ב וי"ג). לדעת
התבואה א (ע"ה) זספיר (226) בעל גד — בניס.

ויש קובעים מקומה בחרבת דפנה מערב הפמים או "תבנה" שמדרום לכפר א צנמין צפונה לירמוך (הורביץ) או זפיני מצפון לחצביה (אדמ"ק) ושניהם כמעט באותה הסביבה. ולדעה זו הקו יותר ישר עד פמים, ולפני רבלה עובר בין הרי הלבנון.

והא דאמרי' בגמ' (סנהדרין צ"ו:) ויעלו אותו אל מלך בבל רבלתה (מ"ב כ"ה ו') וא"ר אבהו זו אנטוכיא. אין זו רבלה האמור באלה מסעי אלא רבלה בארץ חמת כדכתיב (גם שם כ"א) "ויך אותם מלך בבל וימיתם ברבלה בארץ חמת". וחמת זו אנטוכיא כדברינו לעיל. ולכן כתיב בקרא "הרבלה" (בה' הידיעה) ועוד סימן "מקדם לעין" כדי להבדיל מרבלה בארץ חמת. ומרבלה עובר הגבול את הפמים (בניס 8) ומחא (עבר) על כתף ים כנרת קדמה עד הגיע הגבול לים המלח.

ב. גבולי האבות

ההבטחה שניתנה להאבות לרשת הארץ (בראשית ט"ז י"ח) "לזרעך נתתי את הארץ וזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" כלומר כל השטח לאורך ולרוחב וכולל עשר האומות (שם י"ט כ"א, ועי' עיה"ק שם א'). וכן עי' מלבי"ם (במדבר שם) שגם כבוש דוד ושלמה לרוחב הארץ בכלל בגבול האבות, וכן במלבי"ם יחזקאל: גם הרצועה בין חורון ודמשק ובין דמשק וגלעד, דהיינו שיתרחב הגבול גם למזרח לעתיד לבוא.

לפי"ז קיני קניזי וקדמוני הם או בעבר הירדן מזרחה אדום עמון ומואב כדעת רבי (בירושלמי קדושין פ"א) ורבנן (ב"ר פמ"ד) או דמשק אסיא ואספמיא בגבול הארץ מזרחה, אבל אין לאמר שמקומם באנטוליא וכדומה שאינו בגבולי האבות. וחלק זה נירש אי"ה לעתיד לבוא.

עי' לקמן אות ט' בענין קיני קניזי וקדמוני בארוכה.

8 פמיס, בניאס, היא מערת בניאס (מקורות הבניאס) מוזכר בתלמוד (בכורות נ"ה. מגילה ו'. ב"ב ע"ז: תוספתא בכורות פ"ז) אח"כ שונה השם לפניס (ע"ש פאן) ואח"כ השתבש בפי הערבים לשם בניאס עד היום. הוא אחד ממקודות הירדן היוצא מצלע החרמון. המערה הקדומה נסתמה ברעש אדמה בשנת 1833 והמים התחילו יוצאים מתחת למערה הקדומה.

מערת פמיס ידועה בתלמוד גם בשם מחילה של קיסריון (סוכה כ"ז: — קיסריון) ומשה רבנו ע"ה התחנן ואמר לפניו, רבונו של עולם הואיל ונגזרה גזרה שלא אכנס לארץ לא כמלך ולא כהדיט אכנס לו במחילת קיסריון שהוא מתחת (לפני ולפנים) — מכילתא בשלח (ויבא עמלק ב'). הגריא זל"ה אומר שמיותר "לפני ולפנים". ולדעתנו נשתבש וצ"ל שהוא מתחת לפניס וכדברינו לעיל. ולכן אח"כ כשממשיך המכילתא וחוזר, "שהוא מתחת לפני" אין הגר"א ז"ל מוזק, כי כונתו לדעת, מיותר הכפול לפני ולפנים, אבל לפני או לפניס צ"ל לפניס.

וזה גם מתאים עם המפה שלנו שפמיס על גבול הארץ.

„ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר וגו' (שמות כ"ג ל"א). והנה ים סוף כוונתו לזרוע מזרחי צפוני של ים סוף כי אין לפרש שהכוונה לנחל מצרים (לא אל עריש ולא הנילוס) כי הרי מוצאו בים הגדול — ים פלשתים ומה הפי' מים ועד ים אלא ע"כ כוונתו לים סוף הזרוע מזרחי צפוני והוא ליד מעלה עקבים — עקבה.

רבנו בחיי פירש מים סוף לצד דרום, ים פלשתים לצד מערב וממדבר לצד מזרח ועד הנהר הוא פרת, ולפי"ז מצוין כאן גבול מזרח מדרום מזרח — המדבר ועד צפון מזרח — הפרת.

וראה גם תבוה"א (נ"ח ובהערה). וממדבר עד הנהר הרי מפרש"י ועוד „נהר פרת".

ולדברינו הרי מגיע גבול עו"מ בעקבה על יד ים סוף ועד חצר עינן ליד הפרת אולם בגבולי עו"מ שני המקומות הם רק זוויות ובגבול האבות נכלל הכל באורך וברוחב וכולל עשר האומות וכדברינו.

ולדעת הכוזרי (כוזרי ב' י"ד דברי החבר) כי בסיני ופארן מגבול ארץ כנען, מפני שהם מן (בין) ים סוף וכו' וזה בהתאם לדעת רש"י (שמות י' י"ט) ולדעתו כנראה הגבולים בקרא זה הם באלכסון ממזרחית דרומית — ים סוף עד מערבית צפונית — ים פלשתים, ומדרומית מערבית — המדבר עד מזרחית צפונית — נהר פרת (ועי' קול יהודה על הכוזרי שם).

ולדעת הכוזרי גבולי האבות מן הדרום כולל את בין שתי זרועות הים סוף כל המדבר הגדול, כל חצי האי סיני שברשותנו כיום.

ג. גבולי עולי מצרים

גבול עולי מצרים הוא הגבול האמור באלה מסעי (במדבר ל"ד), ועי' עיה"ק (שם ב').

וכן דעת הכו"פ שכבוש עו"מ הוא כל הגבול של אלה מסעי. באמרו (רנט) שהרי עולי מצרים הדבר מבואר שכבשו הכל מן הקצה אל הקצה, וכן גם אמר (סוף רס"א) וכן עשו שכבשות כולה בימים ההם לגבולותיה הנזכרים בגבולותיה באלה מסעי.

אמנם לקמן (רס"ה) אומר: נמצא שעו"מ החזיקו כל גבולי אר"י הנזכרים בתורה פרשת אלה מסעי באורך כלומר מדרום לצפון וכו', וממשיך (רס"ו) אמנם בגבולי התורה שברוחב הארץ כלומר ממערב למזרח שבצד צפון פשיטא שלא כבשו הכל בימי דוד המלך וכו' מיהו האורך מקרן מזרחי צפוני נראה שכבשו וכו' ואולי נשאר לכבוש או ארץ הערקי והסיני שהם סמוך להר ההר כלומר לטורי סמנוס שהוא קצה אר"י מצד צפוני.

הרי לכאורה אומר שעו"מ לא כבשו כל הגבולות של אלה מסעי ברוחב הארץ. ועד כדי כך שיש המפרשים דבריו דלעיל שכונתו מן הקצה אל הקצה כונתו רק מדרום צפון באורך הארץ.

אבל לענ"ד נראה שכוונתו היא שדוד המלך לא כבש חלק מהרוחב לפני שכבש את ארם נהרים וארם צובא כפי שאומר שם, וזה מחוץ לגבולות האבות, וכפי שמסביר לעיל (רס"א) "ואמנם בימי יהושע לא כבשו הכל" וכו' וממשיך (רס"ג): "והכתוב מעיד שכבשו הכל בזמן המלכים שכן כתוב (מ"א ח' ס"ה) ויעש שלמה" וכו'.

הרי שכבשו הכל בזמן שלמה כלומר אחר כבוש דוד את ארם נהרים וכו'. וזו גם דעת התבונה"א (ה') שלא כבש יהושע כל חלק הארץ בתוך גבולים אלה (אלה מסעי) וכו', ולאחר זמן התפשטו והגיעו עד הר ההר (קצה הגבול). ועם כל זה בכלל כבוש יהושע נקדאת אף שלא כבשה יהושע מאחר שהיא בתוך הגבולים, וממשיך מפורש: ב' גבולי פ' אלה מסעי והם הנקראים ג"כ גבולי עולי מצרים.

ז. עבר הירדן

הבאתי גם את גבולי עבר הירדן מזרחה שכבש משה רע"ה, וניתן לראובן, גד וחצי שבט מנשה ה"ה סיחון ועוג, הגלעד הבשן (והגולן). וראה גם דברי אאמו"ר (שם ה').

אאמו"ר מביא הקושי הא עבה"י מתחום עולי בבל ומדוע הורידו רבותינו ז"ל מקדושתה. ואומר אולי מאחר ולא נתקיים שם הישוב ומדייק גם דברי הראב"ד האומר "לא החזיקו עו"ב" ולא אמר לא כבשוה. ולכאורה ה' נראה אולי דהרי גבול מזרח של עבה"י לא מדויק, ומסבירים היות וקבלו חלק זה שהנהו טוב מרעה לצאן ובימי בצורת הרחיקו מזרחה לשם מרעה.

והסבר זה בעיקר על הבשן שניתן לחצי שבט מנשה והוא גדול בהרבה מחלק שניתן לשבט שלם לראובן וגד (וגם לשאר השבטים): אולם הרי לגד ה' מקנה עצום מאד (במדבר ל"ב א') ועוד הרי מגשה לא דרשו כלל חלקם בעבה"י אלא משה רע"ה ביקש מהם לקבל חלקם שם, כמוסבר בהעמק דבר לנצי"ב ז"ל (דברים ג' ט"ז).

בכ"ז גבול מזרח עבה"י מזרחה לא מדויק, (עי' עיה"ק שם ה').

ועבר הירדן כבוש מרע"ה, סיחון ועוג, שאינה מעמון ומואב ואינה בכלל טהרו בסיחון ולא טהרו בסיחון, מצוינה במפה בגבולות עבר הירדן ומסומנה בקוים (כמו של טהרו בסיחון) אולם הקוים מרוסקים.

כאן עלינו להוסיף הא דאמרו שלש אדצות לבעור יהודה ועבר הירדן והגליל

(שביעית פ"ט ב') וכן שלש ארצות לחזקה וכו' (ב"ב פ"ג ב'), וכן שלש ארצות לנשואין וכו' (כתובות פ"ג י'). ומקשה סבי התוי"ט ז"ל (בכתובות) למה הפסיק בעבה"י בין יהודה וגליל ששניהם מאר"י בעבה"י המערבי.

ולכאורה עלה על דעתי לפרש שעבר הירדן פירושו עבר הירדן המערבי מים המלח עד הים הגדול ואזור זה בין יהודה שלדרום וגליל שלצפון. וזוה גם יורדת תמיהת התוי"ט.

וזה גם מתאים לדברי היוסיפון שמביא אר"י חלוקה לג' חלקים יהודיא שמאריא (כוונתו לשומרון) וגליליא, וזה מתאים לפי דברינו כי אזור שומרון בקטע מערב הירדן עד הים הגדול.

אח"כ ראיתי שגם התבואה"א (נ"ב) מפרש כן, ומדייק כי בשביעית מפרשים רק גבולות יהודה והגליל ולא של עבה"י.

אולם הרי אמרו בתוספתא שביעית (פ"ז ט') איזהו עומק שבגליל וכו' רשב"א איזהו הר שבעבה"י כגון חריס וכו' שפלה שלה חשבון וכל ערי', שבמישור דיבון ובמות בעל ובית בעל מעון, עומק שלה בית נמרה רמתה וחברותיה. הרי לפי"ז עבה"י כלומר במזרח עבר הירדן.

ואמנם התבואה"א מביא שעפ"י הירושלמי שביעית (ה"ט ב') פירוש עבה"י במזרח הירדן.

ועי' כפ"פ (רפ"א) "יהודה והגליל שהם שני חציי חלקי הארץ", וכן עי' עיה"ק (שם ה').

ה. עמון ומואב

סימנתי גם עמון ומואב שטיהרו בסיחון ושלא טיהרו בסיחון (גיטין ל"ח. וחולין ט': ועי' גם תוד"ה עמון יבמות ט"ז).

ו. כבוש עולי בבל

לפי דברי אאמו"ר (שם) הגבולות הם במערב צפון — כזיב, משם לחולה ובמזרח הירדן וים המלח דרום ים המלח דרום באר שבע עד מערבית דרומית נחל מצרים.

דעת אאמו"ר זצ"ל (שם ד') שגם תחום עו"ב הוא מנחל מצרים, וזהו עפ"י התוספתא שביעית (פ"ד ה') לפי גירסת הגר"א "עד כזיב" ר"ל מנהר דרומה נחל מצרים עד כזיב, ועד כזיב הרי זה גבול עו"ב. ודברי המנחת בכורים (שם) צ"ב. אמנם דעת הגר"א בשנות אליהו הוא דנהר מצרים הוא גבול עו"ב ודו"ק. וראה גם מה שמביא אאמו"ר בענין אשקלון ועזה, את דברי הירושלמי שביעית (פ"א א') שי"ל שאין זו אשקלון ועזה, וכן מביא הדעות שאין נחל מצרים הגבול לעו"ב.

ובהתאם לדברי הכפ"פ שמסכם (נ"ד) "א"כ בכל מקום שהוא מנחל מצרים עד כזיב ואינו נזכר עליו שהוא בכבוש שני כמו שהוזכר מבית שאן וחולתו ראוי הוא שנקחהו בחשבון במוחזק (גם) מעורא כו".

ומבואר גם בחזון איש (שביעית ג' ל"ב בגבולי אר"י ג') דלהרמב"ם החזיקו עו"ב בכל גבולות עו"מ מנחל מצרים שבדרום, מלבד הרצועות ומלבד כרכים בודדים שלא כבשו עו"ב, ויש להבין מדבריו שזו גם דעת הגר"א.

ע"י תשו' הרמב"ם (קל"ו) ומעדני ארץ (תרומות פ"א ט').

ולכן סימנתי תחום עו"ב בהתאם להנ"ל — מנחל מצרים.

אכן בריש גיטין אמרי' מאשקלון לדרום כו' וכן בתוספתא שביעית (פ"ד) תחום אר"י פרשת אשקלון וכן בספרי סוף עקב (י"א כ"ד) ובירושלמי שביעית (רפ"ו) תחום אר"י ועד מקום שהחזיקו עולי בבל פרשת אשקלון.

אבל זה בהתאם לדברי הגמ' (חולין ז'. וחגיגה ג'): הרבה כרכים כבשו עו"מ ולא כבשו עו"ב, וכאמור לעיל, ובין המקומות שלא כבשו עו"ב בתוך תחומם הם המקומות דלהלן:

אשקלון כדאמרי' בריש גיטין (שם ותוד"ה ואשקלון) מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום, וכן בירושלמי ותוספתא שביעית וספרי (שם) — שאשקלון כלחוצ.

ובירושלמי שביעית מובא תחומי אר"י כל שהחזיקו עו"ב פרשת חומת מגדול שיר ושינה דרור, וכבר אמר הפנ"מ שכנראה צ"ל פרשת אשקלון. וזה בגירסת הספרי והתוספתא תחום אר"י פרשת אשקלון, והכוונה "פרשת אשקלון" פרשת הדרכים שליד אשקלון כי שם היתה פרשת דרכים חשובה לכוונים שונים. ולדעתי המקום מתאים במזרח אשקלון.

עזה ולפי"ז עזה ודאי כלחוצ ו"א חוץ לתחום עו"ב, וכן מירושלמי בכורים (פ"ג ג') ר' יצחק בר נחמן הוה בעזה ומנוניה ע"מ לחזור, הרי עזה בחו"ל.

ובהתאם לזה רצועת הים מאשקלון עד אל עריש הוי של חו"ל שלא נכבשה ע"י עו"ב.

כאן עלינו לציין כי עם רצועה זו, הידועה כיום כרצועת עזה, היו לנו תמיד בעיות.

בזמן שאול המלך לא היתה בידינו כל הרצועה מאשקלון עד אל עריש, ובזמן שיא ההתפשטות של ממלכת ישראל בימי דוד ושלמה בעיקר בשנים ב' ותקמ"ו עד ג' ל"ט (814—721 לפנה"ס) היתה רוב הרצועה בידינו אבל גם אז לא היו אשקלון ועזה והסביבה בידינו.

אמנם בימי ינאי המלך (אלכסנדר ינאי) שכבש גם שטחים שלא היו שם

יהודים הוא כן שלט גם על חוף קיסרי וחוף הים ברצועת אשקלון — אל עריש בשנים ג' תרנ"ז — פ"ד (103 — 76 לפנה"ס).

בית שאן אמרי' בגמ' חולין (ו':) רבי התיר את בית שאן כולה וכן לקמן (ז') ועי' גם תוד"ה והתיר (שם ו': ותוד"ה בצר ע"ז נ"ח:).
בית שאן העיר הקדומה שטחה גדול בהרבה מהשטח כיום, ועוד נמצאים חורבות העיר הקדומה למערבית בית שאן וכן לצפונית מזרחית מהעיר כיום, ונחשפו ביכ"נ וכו'.

לדעת האדמ"ק (ע' ק"י) גבולי בית שאן במזרח-הירדן, במערב 17 ק"מ והר הגלבוע נכלל בשטחו. בדרום — 7 ק"מ נכללת גם שדה אליהו כיום, ובצפון ג"כ 7 ק"מ עד לפני מושב ירדנה ושטחה בית שאן בערך 213 ק"מ מרובעים.

בית ג'וברין ירושלמי דמאי (פ"ב א') רבי התיר בית גוברין ולדעתו אינה מכבוש עו"ב, בסביבה ישנן מערות מפורסמות גדולות וגבוהות מאד, ושם היו יושבי החורים והמערות.

כפר צמח בירושלמי (דמאי שם) דעת רבי שהתיר כפר צמח, וכן בתוספתא (שביעית פ"ד ה').

כפר צמח הוא דרום הכנרת ליד נפילת הכנרת בירדן.

כפר לודים לצפון העיר לוד (כפר לוביא) מוכח מריש גיטין (ופרש"י שם) שאינה בתחום עו"ב.

בתבוא"א (מ"ז: בהערה) מסתפק בעיר רמלה ומביא גם סברא שמבית גוברין כל הרצועה עד רמלה וכפר לודים ועין קני למזרח לוד — אינה בתחום עו"ב והכופ"כ כתב שרמלה כן בתחום עו"ב *).

קיסרי — קיסרין ירושלמי דמאי (שם) מוכח דקיסרין אינה בתחום עו"ב ולכן רבי התיר קיסרין. וכן ספרי סוף עקב (י"א כ"ד) ותוספתא שביעית (פ"ד ה' ופ"ז ח') וכן בסוף אהלות ותוספתא (שם).

בקיסרין היו חכמי ישראל רבים כגון "רבנן דקיסרי" (ירושלמי דמאי שם) "רבנן דקיסרי ודייני דקיסרי" (סוכה ח'). תוספתא (שם פ"א) סנהדרין (ס"ח). ירושלמי ברכות (פ"ה א') ובכורים (פ"ג ג') וקה"ד (פ"ג ח').

לפי היוסיפון נהרגו בקיסרין בשנת ג' תרצ"ד (66 לפנה"ס) 20000 יהודים.

(9) התבוא"א אומר (שם וקס"ה) שעין קני למזרח לוד וזה גם מהזוהר (ריש תזריע מ"ב:). ר' אבא הוה אזיל לכפר קניא למערתא דלוד ובירושלמי תענית (פ"ד ה') במעברתא דלוד. וכן אומר שזו קיני דאהלות (פי"ח ט') רבי ובי"ד נמנו על קיני וטהרוהו (ממזר עכו"ם). והתפאר"י שם אומר "שם מקום סמוך לעכו" כנראה כוונתו לחרבת קנה מזרח מנדא צפון בקעת בית גטופא. וכפר קנה הנמצא מזרח ציפורי הוא כנראה גופנא דציפורי (ירושלמי ברכות פ"ג) וכן גם דעת האדמ"ק (י"ט: קט"ו:). אמנם גם בציפורי וגם בגופנא דציפורי נמצאו בתי כנסת עתיקים.

סוסי־תא תוספתא דאהלות (פי"ח א') עירות המובלעות באר"י כגון סוסי־תא (גירסתנו סיסית) וחברותיה. אשקלון וחברותיה אעפ"י שפטודות מן המעשר ומן השביעית אין בהם משום ארץ העמים¹⁰. וכן מביא הרמב"ם (פי"א טו"מ הי"ב) לשון התוספתא להלכה. בירושלמי שביעית (פ"ו א') וישב בארץ טוב זו סוסי־תא ולמה נקרא שמו טוב — שפטור מן המעשרות. ר' אימי בעי ולא מבעלי סיסין הן ומפרש הפנ"מ "והי' מוחזק בימיהם לחייבה במעשרות וכן בתוספתא וכו'". ובירושלמי ר"ה (פ"ב א') סוסי־תא עיר שרובה עכו"ם.

הרי שסוסי־תא פטורה מן המעשרות, והא דאמרו בתוספתא שביעית (פ"ד ה') העירות שחייבות במעשר בתחום סוסי־תא — מתוך כבר הכפ"פ (נ"ד) דתחום לחוד וחברותיה לחוד. כלומר בתחום סוסי־תא חייבת במעשר וסוסי־תא עצמה פטורה מן המעשר.

ומקום סוסי־תא לדעת הכפ"פ (רס"ט) הוא כפר סאמיע והוא לצפון שזור וקרוב לציפורי יותר מעכו. ולדעתו זהו גם הכפר האמור בתוספתא גיטין (פ"א ז') מעשה באחד מכפר סמי וכו' מכפר סמי תחומה של אד"י קרובה לציפורי

10 ובאם תחום עו"מ טמא כארץ העמים, הא אמרי' במתני' דחלה (פ"ד ח') וירושלמי (פ"ד ד') ג' ארצות לחלה מכזיב ועד הנהר כו' שתי חלות אחת לאור זאחת לכהן ומפרשים הרא"ש הפנ"מ והרע"ב דאחת נשרפת לפי שהיא טמאה בטומאת ארץ העמים כיון שלא כבשוה עולי בבל. וכן דעת הר"ש סיריליו (שביעית פ"ו א') ומהר"ט (ח"ו מ"ז) וכן דעת הר"י קורקוס (בכורים פ"ה ח') והרשב"א בפסקי חלה (ד' ב'). וכן היא דעת הרמב"ם שעו"מ טמאה משום ארץ העמים בדבריו בבכורים (פ"ה ח'),

ועי' חזון איש (אהלות כ"ה ה').

אולם מדבריו בתרומות (פ"א ז') מדייק המל"מ בטומאת מת (פי"א ו') דרעת הרמב"ם דחוץ לתחום עו"מ טמא משום ארץ העמים אבל תוך תחומה אינו טמא. אבל הרי הרמב"ם ממשיך שם ואומר גבולי עו"מ מטורי אמנון, ולכן מגיה התבוה"א (נ"א) דאולי כוונת הרמב"ם לגבול עו"מ, לפי"ז דעת הרמב"ם בתרומות כדעתו בבכורים דתחום עו"מ טמא משום ארץ העמים.

ואם נפרש שתחום עו"מ טהור מטומאת העמים יש לפרש מתני' דחלה הא דשורפין חלה אחת משום טומאה וזה בהתאם לפרוש התוס' בבכורות (כ"ז : ד"ה וכו') ובחולין (ק"ד. ד"ה חלת) בפרשם מתני' דחלה הא דבעי' שתי חלות אחת לאור שמקום טומאה הוא ואין יכולין לשמור עצמן ופירותיהם בטהרה משום שסמוך הוא לארץ העמים. ולפי"ז דעת תוס' דתחום עו"מ טהור משום ארץ העמים ורק מכיון שסמוך הוא וכו' לכן שורפין חלה אחת.

אמנם הרא"ש בחולין (שם) מפרש משנה דחלה שהמקום מקום טומאה משום שסמוך לארץ העמים ולכן נשרפת חלה אחת, ולכאורה סותר דבריו דחלה (שם) שאומר כי הארץ טמאה והיא כארץ העמים וצ"ע.

והכפתור ופרח בפרק ט"ו ובפירושו למשנה רחלה (שס"א ועוד), משמע דדעתו כי חלק הארץ של עו"מ טמא משום ארץ העמים, אולם בפ"י (ר"ל ורל"ד) משמע מדבריו שאינו טמא ואולי מחלק הכפ"פ בין מדור גוים וטומאת ארץ העמים.

עי' אינציקלופדיה תלמודית (ב' ר"ל) ומשנת יוסף (קל"ב) ועי' גם מעדני ארץ (תרומות פ"א ז') לידני הגרש"ז איירבאך שליט"א.

יותר מעכו. וכיון שלכו"פ הגירסא סמי ממקם אותו לכפר סמיע ומאחר והתקשה שכפר סמיע אינו קרוב לציפורי יותר מעכו (אולי הדרכים היו לציפורי יותר קרוב) לכן ממשיך ואומר „או יותר ממה שעכו קרוב לציפורי“ כלומר סמי קרוב לציפורי מאשר עכו קרוב לציפורי, וזה ג"כ רק במשהו.

ולפנינו הגירסא בתוספתא ססי ובנוסחאות כ"י סאסאי והגר"א גורס והלא כפר סוסאי מובלעת בתחום אר"י וקרובה. המנחת בכורים מפרש מכפר סוסאי — סמוך לאר"י הוא.

וגירסת הגר"א מקורה כנראה מגמ' גיטין (ו'): כפר סיסאי וכו' והלא כפר סיסאי מובלעת בתחום אר"י וקרובה לציפורי יותר מעכו.

ויש להבין דעת הכפ"פ שמביא את האיכה רבתי (פ"א) סביביו צריו כמו חלמיש לנוי סוסותא לטבריא וכו' וקורא לזה סביב טבריא ולפי"ז מסתבר יותר לסוסיתא מזרח הכנרת. וממשיך וכן כפר כמר הנזכר בתוספתא בתחום סוסיתא וכו' קורין לו צומריא והנה הגי' לפנינו בתוספתא שביעית (פ"ד) כפר צמח והוא בין סוסיתא במזרח הכנרת לטבריא (4). ויש להוסיף כי גם בב"ר (סוף פל"א יח) והיו מתלמים תלמיות כמן טבריא לסוסיתא ושם (ל"ב ט"ו) כך היתה תיבתו של נח וכו' כעל ב' קורות כמן טבריא לסוסיתא. הרי כל זה יותר מתאים לסוסיתא מזרח הכנרת.

ולפי"ז סוסיתא היא מזרח הכנרת ליד עין גב והיא היפוס שביסופון (ביונית סוס) ליד פיק — אפקה (גם בפיק מזרח היפוס מצאו שרידי ביכ"ג) וזו גם דעת נייבויער.

ואמנם התבואה"א (מ"ז רל"ז) אומר ג"כ סוסיתא מזרח הכנרת — היפוס. ולדעתו (רכ"ה) כפר סמי — סימאי (כגיר' הכפתור ופרח) בגיטין (שם) אין זו סוסיתא מזרח הכנרת דאין היא קרובה לציפורי וכפר סמי הוא כפר סימאי דרום מרון למזרח כפר ענן (נוטה מעט צפונה) וסמוך לו נהר קטן „ואדי לימון“ ונקרא מי מגידו והוא טעות ויורד דרומה ונופל בים כנרת ושם נקרא ואדי עמוד והוא נהרא המפסיק הנזכר בירושלמי (חלה פ"ב ד').

דעת נייבויער כפר סמי בגיטין הוא כפר סומיע צפון מזרח עכו בין עכו לצפת.

והאדמ"ק (נ"ג:) סוסיתא גם מהיוסיפון היא אמנם מזרח הכנרת ולא קלעת אל חוסין כדעת התבואה"א אלא יותר מזרחה וזו „ביר שגום“ שיהודים התישבו שם והקימו מושב „בני יהודה“ בעבה"י. וביר שגום לדעתו אינה בתחום עו"ב אף שהסביבה כן בתחום עו"ב ומדייק כן מהירושלמי דמאי (פ"ב), ולדעתו סוסיתא היא היפו — פיק.

ואאמו"ר זצ"ל מביא (בעיה"ק פי"ט הערה 5) בענין מושב בני יהודה בעבה"י

שנתיסדה בשנת תרמ"ט ונשאלו הגאון הר"ש סלנט והגאון הישא ברכה איך לנהוג בענין יו"ט שני והשיבו שניהם לנהוג יו"ט אחד.

ולדעת האדמו"ק (ט"ז : קל"ז). בתוספתא אהלות (פי"ח) סיסית הוא כפר סאסא מערב גוש חלב כי סוסיטא בעבה"י המזרחי, ובעבה"י אותן הפטורות מן המעשר טמאות גם משום ארץ העמים, וגם בכפר סאסא נמצאו שרידי ביכ"נ יהודי סימן לישוב יהודי במקום, (וכירושלמי ר"ה ב' א').

ואמרו חכמי"ל הא דלא כבשו עו"ב את בית שאן וכו' כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית (חולין ז' : ועוד).

והנה רבי התיר בית שאן בית גוברין כפר צמח קיסרי ולדעת הרמב"ם (תרומות פ"א ד') גם אשקלון התיר רבי וכנראה גורס בירושלמי שביעית (פ"ו) שרבי נמנה עליה ופטרה (עי' כ"מ שם).

אמנם הכ"מ (תרומות שם) מקשה : ולא ידעתי למה לא הזכירם רבינו, כלומר למה לא הזכיר הרמב"ם שרבי התיר קסרין בית גוברין וכפר צמח. והא דלא מזכיר הרמב"ם כפר לודים וסוסיטא — כיון שרבי התיר אלו שנאסרו מקודם אבל כפר לודים וסוסיטא כנראה שלא נאסרו מלכתחילה ולכן לא הי' צורך להתירם.

וכבר כתב אאמו"ר זצ"ל : ואילו ידענו את מקומן העתיק במדויק — היינו יכולים להקל שם גם בשביעית אבל אחרי שאין לדעת מקומן העתיק בגבוליהן אין להקל גם שם ולפיכך אנו נוהגים להפריש גם במקומות הללו תרו"מ ואין הבדל בין המקומות הללו לשאר שטחי אר"י.

לדעתי שאין לתרום לכתחילה מזה על זה.

ראה דברי פלפולי אאמו"ר (שם) בענין כבוש החשמונאים אם יהא כבוש עולי בבל. והתפרש בין כבוש עו"מ לכבוש עו"ב — עי' ג"כ עיה"ק (שם ז', וכן עי' כפ"פ פ"י).

ז. הרצועה

הרצועה בין עכו לכזיב (שלא כבשוה עולי בבל). בגמ' גיטין (ו' :) רצועה נכקא, ומפרש"י : עכו בצפון ריבועא דאר"י היא אלא שרצועה קצרה יוצאת עוד מעכו לצד צפון והיא מאר"י. וכן גם דעת הרמב"ן (שם), הר"ש והרש"ס (עי' גם בריטב"א שם). ודעת הרמב"ם בכ"י היא : דאר"י גבול צפון עד כזיב, אולם מעכו עד כזיב ישנה רצועה שלא נכבשה ע"י עולי בבל. ודעה זו מובאה בכפתור ופרח פ"א (הוצ' לונץ רע"ו) וכן מביאו התו"ט (שביעית פ"ו ג') ועי' גם הרע"ב (שביעית שם).

במפה סימנתי כשיטת הרמב"ם בכ"י.

ח. סוריא

סורי' אומר הרמב"ם (תרומות פ"א ג') הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען כגון ארם נהרים וארם צובא ואחלב וכיוצא בהן אעפ"י שמלך ישראל ועפ"י ב"ד הגדול הוא עושה אינו כאר"י לכל דבר וכו' מפני שכבש אותן קודם שכבש כל אר"י וכו' הן הנקראין סודי' (ראה ספרי סוף עקב כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהי' — משכבשו אר"י תהיו רשאים לכבוש חו"ל. וירושלמי חלה פ"ב ב').

ויש לדייק (שם) שארם נהרים וארם צובא הם גם מחוץ לגבולות של ההבטחה לאבות.

וחלק מסורי' עד נהר פרת נמצא בתוך גבולי התורה וכל המשך סורי' כל יד פרת עד בבל (בין הפרת והחדקל ליד בגדד, עירק) על חלק זה אומר הרמב"ם שנקרא כבוש יחיד כיון שכבשן דוד לפני כבוש היבוס, והן הנקראין סודי'.

ועי' לעיל (עיה"ק ח"ג שם סעי' ג') וכנראה שכך היתה גם כוונת אאמו"ר וצ"ל ובהעתק נשמטו שם כנראה כמה מלים.

וכן גם מוכח מהמשך דברי הרמב"ם (שם ה"ט) האומר: "אי זו היא סורי' (וכנ"ל ה"ג), מאר"י ולמטה (כלומר לבקעת בבל) כנגד ארם נהרים (מזרח נהר פרת, ארם נהרים כלומר בין שני הנהרות פרת וחדקל). וארם צובה (צפון חלב) כל יד פרת עד בבל וכו'" כי עד פרת הוא אר"י. וכן הערים שמונה הם מחוץ לגבולות הארץ.

סורי' כאר"י או כחו"ל — יש דברים ששוה לאר"י ויש דברים ששה לחו"ל ויש שדומה לאר"י במקצת ולא לגמרי — עי' עיה"ק (שם ג').

ט. קיני קניזי וקדמוני

ובדברנו על גבולות הארץ מן הראוי להסביר גם החלק הנוסף של שלש האומות קיני קניזי וקדמוני שלא ירשו ישראל יחד עם שבעה האומות ונירש אותם בעז"ה לעתיד לבוא. מחלוקת ידועה היא על מקומם. לדעת רבי בירושלמי קדושין (פ"א ח') ושביעית (רפ"ו) ולדעת רבי יהודה בבבלי (ב"ב נ"ו). וכן לדעת רבנן ב"ר (סוף פמ"ד), הרי הם אדום (הר שעיר) עמון (ראשית בני עמון) ומואב (עיה"ק שם א'). ולדעת דבי שמעון בירושלמי, בבבלי ובב"ר (שם) הרי הם דמשק אסיא ואספמא (אפמא). (דמשק" מופיעה בשנוי: בירושלמי דרמשק, בבבלי ערדיסקיא ובב"ר דורמסקוס).

וכדי להבין איה איפוא אסיא עלינו ראשית לאתר מקום אסיא בכלל. אסיא כידוע היא חלק מכדור הארץ אולם בתלמוד המוכר אסיא אין

הכוונה לחלק ארץ זו אלא או לאזור מאסיא הקטנה והיא בארץ אנטוליא כיום טורק' (א), או לעיר אסיא. וכנראה שישנם לפחות שתי ערים הנקראים בשם אסיא. האחת באר"י והיא למזרח הכנרת בקרבת גרסה (גרסה כורסי כורסא — ע"ז י"א: צפונית לעין גב ראה גם יוסיפון במלחמות (א' ד' ח') (ב). יש להפריד בין עיר זו לעיר גרש בעבר הירדן מזרחת. חו גם דעת התבונה"א (י) ירושלם (כרך ה' 46) נייבויער (329) ספיר (הארץ 1414) אוצ"י (150) והורביץ (63). העיר אסיא השני' היא בחו"ל ליד נהר אל עסי (האורנטוס) וזה כנראה המקור לשם עסי-אסיא (ג). והיא בבקעת הלבנון בין בעל ביד ואנטוכיא (הורביץ שם, ערוך השלם מקאהוט — עיר בגבול הארץ, ועוד). גם יוסיפון מזכיר שתי ערים בשם אסיא בארץ ובחו"ל. ולדעתי נראה שאסיא זו העיר בחו"ל (ג) מקומה במזרח על עסי.

אמנם אפשר למקם עוד אסיא באר"י ליד מעין עין אסי והיא "סחנה" כיום עין חיים (עין עמל) והשם אסי למקום זה הוא עתיק יומין, והוא כ"2 ק"מ מבית אלפא וכידוע בבית אלפא נחשף ביכ"נ עתיק מפואר, וכ"15 ק"מ מערב הירדן מעין גדול זורם על סלעים ויוצר מפלים אחדים. אבל לא מצאתי מי שאומר כי שם היתה ג"כ עיר אסיא. השם עין עאצ'י פירושו "פראי — בלתי מרוסן" (ואולי מלשון "אסותא" — רפואה). כן גם פירוש השם נהר אל עזי — האורנטוס מלשון עאצ'י — כנ"ל.

ואסיא של קני קניזי וקדמוני לדעתי תלוי לפי סדר הערים. להבבלי והמדרש האומרים דמשק אסיא ואפמיא — הרי אסיא (ג) מזרח אל עסי, והסדר הוא מדרום לצפון וכל שלשת הערים הם בגבולות הארץ. ולהירושלמי האומר אסיא אספמיא ודמשק — לדעתי אסיא זו היא באנטוליא (א) והסדר מצפון לדרום. כי לא מסתבר אסיא בגבול הארץ (ג) דלפי"ז אין שום סדר בערים.

וגם המשמעות של דמשק ואפמיא תלוי' בסדר הערים המובאות בבבלי ובירושלמי. לפי הבבלי והמדרש דמשק ואפמיא הם הערים והאזור מסביב, ומגיעים שלשת הערים אחת לשנייה. ולפי הירושלמי הרי דמשק היא ארם דמשק ואפמיא כל מחוז אפמיא וג"כ מגיעים שלשתם אחת לשנייה, אולם השטח הנהו יותר גדול.

וההבטחה לרשת את קני קניזי וקדמוני כתובה בבראשית (ט"ו י"ח) "ביום ההוא כרת ה' את אברהם וגו' לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו' את הקניזי וגו'. ובדברים (י"ט ח') כתיב "ואם ירחיב ה' אל' את גבולך כאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ" וגו' ואומר הספרי (שם) זה קני קניזי וקדמוני. וממשיח הקרא "ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה". ובחנוך (תק"כ) ובימי מלך משיח נוסף עוד שלש ערים, וברמב"ם (רוצח פ"ח ד') בימי המלך המשיח מוסיפים שלש אחרות על אלו השש (ערי מקלט) וכו' וא"כ יהא זה לעתיד לבוא ולא לפני כן (עי' גם רמב"ן שם). ומאחר שאלו יכבשו רק לעתיד לבא — איך

אפשר לפרש את דברי ר"ש האומר דמשק אסיא ואפמיא ואפילו אם נדחק ונאמר שאסיא ואפמיא שתיהן רחוקות כגון באנטוליא, אבל הרי דמשק לית מאן דפליג שזו בדמשק ואפילו אם נאמר שהכוונה ארם דמשק אבל הרי דוד כבש את כל האזור וערים אלו בכלל (רמב"ם תרומות פ"א) ובו בזמן שנצטוונו לא לכבשם. ולענ"ד נראה לאמר שהרמב"ם כדעת רבי ורבי יהודה שקיני קניזי וקדמוני הם אדום עמון ומואב ואת אלו לא כבש דוד.

ובזה לענ"ד מתורצת קושית המנ"ח (תק"כ) על הא דכתב הרמב"ם (רוצח שם) "והיכן מוסיפים אותן בערי הקיני והקניזי והקדמוני" ז"א ששלשת הערים הנוספים יוסיפו בערי קיני קניזי וקדמוני ומסיים המנ"ח ואנחנו לא נדע. ותמה על דברי הרמב"ם ועל מקור הדין שערי המקלט הנוספים יקבעו בערי שלש האומות.

אבל עתה אחרי שלדעתנו סובר הרמב"ם כרבי ור"י שקיני קניזי הם אדום עמון ומואב הרי נכון מאד שיוסיפו הערים בעריהם ומתאים שוב הו"ש "שלשת" דדרשי' בגמ' (מכות ט'): כי יהיו לעתיד תשע ערי מקלט, שלשה באר"י — במערב, שלשה בעבר הירדן — באמצע, ושלשה יהיו אח"כ בקיני קניזי וקדמוני (אדום עמון ומואב) — במזרח.

ואולי אפ"ל שגם הרמב"ם סובר שחלקים מסוריא, מזרח גבול עו"מ, לא כבש דוד, וכשנדייק בהלכה ג' אומר: "כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהן", ואלו הם גם מחוץ לגבול עו"מ. אמנם הרמב"ם מסיים והארצות שכבש דוד הן הנקראין סוריא ולקמן (בהלכה ט') אומר: אי זו היא סוריא מאר"י ולמטה וכו' כגון דמשק וכו'. אבל בכ"ז אפשר לומר אף שכבשו גם במזרח גבול עו"מ לא כבשו את כל השטח, כפי שממשיך (שם) "ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה (בעיקר על שלא הוריש קודם את היבוס, סמוך לפלטרין), ואח"כ כבש ארצות אחרות (חוץ לגבולות הארץ), הי' כיבושו כולו כארץ ישראל לכל דבר".

י. אפמיא — אספמיא

אפמיא היא שפם והיא בגבול אר"י ליד ימת אפמיא. ובשמות רבה (פ"ט ד') אמרו "בנוהג שבעולם בני אדם מוליכים פרקמטיא למקום שצריכים לה, כלום מביאים מוריים לאספמיא דגים לעכו", הרי שבאספמיא אין שפע דגים אלא מוריים בשפע.

והנהגה אמרו בספרי (דברים י"א י"א) ר' יוסי המשולם אומר מנין כו' ת"ל ולמקוה המים קרא ימים מגיד שלא שוו טעם דג העולה מעכו לטעם דג העולה מצור ולא העולה מצור לעולה מאספמיא, וכן בב"ר (פ"ה ח') ולמקוה

המים וגו' אר"י בן חלפתא והלא ים אחד הוא ומה ת"ל ימים אלא אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצידון ולעולה מאספמיא.

הרי לפי"ז אספמיא זו ליד הים הגדול כדמוכח שם.

והנה ישנם כמה ערים בשם אפמיא כגון 1. הידועה לנו שהיא שפם ליד ימת אפמיא, 2 בבבל, כהא דאמרו בקדושין (ע"א:): תרי אפמיא הווין (שם) חדא עיליתא וחדא תתייתא חדא כשירה וחדא פסולה ובין חדא לחדא פרסה וכו'. 3. בארם נהרים. 4. בפריגיה (לדרום קאוקאז). 5. באנטוליא.

וכל אלו אינם ליד הים הגדול, ואו שהיתה עוד אפמיא ליד הים הגדול או שהכוונה היא לאספמיא — שפניא כפרד, והיא מדינת אספמיא כפירוש הק"ע (שקלים פ"ו ב') "הוא הים ההולך מאר"י למדינת אספמיא". ואולי מחזו אספמיא ה' עד הים הגדול.

ולפי דברינו לעיל שאספמיא מקיני קניזי היא אפמיא ליד ימת אפמיא הרי לפי"ז הכוונה היא שנכבש לעתיד מזרח אפמיא שטרם ה' בגבולות הארץ לעז"מ (כי הגבול עד שפם — אפמיא).

והא דאמר' במתני' (ב"ב ל"ח.) שלש ארצות לחזקה וכו' ואר"י לא אמרו שלש שנים אלא כדי שיהא באספמיא ויחזיק שנה ילכו ויודיעוהו שנה ויבא לשנה אחרת. ופרש"י ואפילו ה' באספמיא שהוא רחוק מהלך שנה מאר"י והחזיק באר"י כו' וכן בתוספתא (שם פ"ב א').

הרי אפמיא רחוקה שנה כלומר מסיבת המרחק וגם שאין שירות כוונת כמו מבבל לאר"י הרי אספמיא זו בטח הרחוקה, או באנטוליא (אסיא הקטנה) או זו באספמיא — ספרד.

ובפסיקתא דר"כ פ' ותאמר ציון (ישעי' מ"ט) פל"ב: ארבע גליות וכו' הנה אלה מרחוק יבואו הנה אלה מצפון, ומי אילו שנתונים במקומות הרחוקים באספמיא, יש מפרשים גם שם אפמיא — ספרד וכו'.

דרך אגב יש לציין כי בעובדי' עה"פ "וגלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת ולגלות ירושלם אשר בספרד" מתרגם היהונתן "ספרד — אספמיא", והי' אפשר לפרש התרגום כמו שישנה צרפת בסוריא כן ישנה ספרד בסוריא והיא אפמיא. והמלבי"ם מפרש עד צרפת אשר לצידון (כלומר בסוריא) ולהמלבי"ם נקרא גלות גם בצרפת שבסוריא כיון שלא ה' בכבוש עז"ב אולם האב"ע מרחיק הגלות גם מכבוש עז"מ ומפרש צרפת — פרנסי'. וראה גם פירוש הרא"ש סוף חלה כנ"ל.

אולם לפי דברינו לעיל ישנם המפרשים אמנם כי אפמיא גם בספרד.

יא. אסיא

לפי דברינו לעיל יוצא שישנם לפחות ג' אסיות, (א) באנטוליא, (ב) באר"י מזרח הכנרת, ליד כורסי, (ג) בחו"ל, בגבול הארץ מזרח אל עסי. ועתה ננסה להביא דברי חז"ל על אסיא ונשתדל לאתר כל אחד מהם על מקומו.

(א) ובני גומר אשכנז וריפת ותוגרמה (בראשית י' ג') מתרגם הירושלמי אשכנז — אסיא, וכן בירושלמי מגילה (פ"א ט') ובבב"ר (ריש פל"ז) מתרגם אסיא, וזו כנראה אסיא (א) באנטוליא, וזה בהתאם לתרגום שאר המקומות כגון הדית (הדייף — הדייב) וגרמניקיה (גרמני' — ארמני')¹¹.

(ב) ובירושלמי עובדא הוה באסיא (שבת פ"ב ו') והק"ע מפרש מדינת אסיא — הרי"ז ג"כ באנטוליא (א), ומשם רצה לעבור בים הגדול.

(ג) וזה גם המובן בב"מ (פ"ד.) אביך ערק לאסיא ואת ערק ללודקיא כלומר אביך ערק הרחק לאסיא (א) ואת ערק ללודקיא הקרובה, לכאורה אפשר הי' לפרש שזו אסיא (ג) שהיא בקרבת לודקיא, אבל א"כ למה לו לברוח ללודקיא ולא לאסיא גם הוא.

לודקיא אמרו ע"ז בשבת (ק"ט.) בע"מ רבי מר"י בר"י עשירים שבאר"י במה הן זוכין (לעושר גדול כזה — פרש"י) א"ל בשביל שמעשרין וכו', שבבב"ל במה הן זוכין א"ל בשביל שמכבדין את התורה, שבשאר ארצות במה הן זוכין א"ל בשביל שמכבדין את השבת, אמר רבי חייא בר אבא פעם אחת נתארחתי אצל בעה"ב בלודקיא והביאו לפניו שלחן וכו' לכאורה מוכח משם שאין לודקיא מאר"י אלא משאר ארצות והן זוכין בשביל שמכבדין את השבת.

אבל כד נדייק הרי לודקיא היא מכבוש עולי מצרים ולא מכבוש עולי בבל, ולודקיא אינה דומה למעשרות לארץ שכבשו עו"ב, דבתחום עו"ב מצות התלויות בארץ החיוב מדאורייתא ובתחום עו"מ החיוב דרבנן (או תרי דרבנן) וגם נפק"מ עד שאין תורמין מזה על זה, (ראה גם עיה"ק שם ז'), ולכן זוכין ע"י כבוד השבת ולא על ידי מעשרות כבאר"י, ולא על ידי כבוד התורה, ככבוד תלמידי החכמים המרובים בבבל.

11) יהונתן בקרא (בראשית שם) אומר אשכנז וריפת ותוגרמה, ובירמי' (נ"א כ"ז) אררת מיני ואשכנז מתרגם אשכנז — הדייב, לעומת זאת ביחזקאל (כ"ז כ"ג) חזן וכנה ועדן מתרגם עדן — הדייב.

הדייב — חדייב בארם נהרים, צפון מזרח אר"י ליד נציבין, בין אשור וארמני, וכן גם מוכח מהתרגומים עה"ת, ידועים מלכי הדייב הלני המלכה ובנה מונבו המלך, אמר"י בגמ' (ב"ב י"א.) מעשה במונבו המלך שבזבו אוצרותיו כו' ופרש"י בנה של הלני המלכה מזרע החשמונאים, וי"א שהלני התגירה כ"ו שנה לפני פטירתה (קדמוניות ב' ב' א'), שבעה בנים היו להילני המלכה וכל מעשיה עפ"י חכמים (סוכה ב' ז') נקברה בירושלם בקברי המלכים (עיה"ק ח"ב פ"ב ג' ותמונה מס' 41). הדייב נלחמה לימין היהודים נגד הרומאים בימי החורבן ונכבשה בימי טריגוס קיסר ע"י הרומאים.

והוכחה להסבר זה, כי מאחר ובבבל זוכין ע"י כבוד התורה ולא ע"י מעשרות ואף שבבבל מעשרין (ראה ביצה י"ב: וחולין ו': תוד"ה והתיר ורמב"ם תרומות פ"א ו') ובתחום עו"מ החיוב לתרו"מ אף פחות מתחום בבל כיון דבבבל הי' תקנת נביאים (מעשה ישן) לתרו"מ (ידים פ"ד ג').

ד) ואסיא המוזכר בסוטה (מ"ט: ובב"ק פ"ג.) אמר רב יהודה אמר שמואל משום רשב"ג וכו' ולא נשתייר מהן אלא אני כאן וכן אחי אבא בעסיא (בגיטין נ"ח. בשנוי רב). כנראה אולי הכוונה לחו"ל באנטוליא (א) או ל"ג) ולא לאסיא באר"י (ב).

ה) והא דאמרו במתני' בירושלמי יבמות (פט"ז ד') ובבבלי (שם קכ"א.) מעשה בעסיא בא' ששלשלוהו לים ולא עלתה בידם אלא רגלו — משמע שהיא סמוכה לים הגדול, דהרי מיירי במים שאין להם סוף וזה, מתאים יותר לאסיא (א). ו) המקור לעיר אסיא שהיתה באר"י מביאים רבים ראיו' מהא דאמרו בגיטין (ד':) א"ר יצחק עיר אחת היתה באר"י ועססיות שמה והיו בה הגמוניות וכו', ולכן נקראת עססיות בלשון רבים, וכנראה שנקראה גם עססי וברבים עססיות.

וכאמור לעיל אסיא באר"י (ב) היא במזרח הכנרת בקרבת גרסה — כורסי. ויש מוסיפים כי ב' הגמוניות כוונתם לגרסה — כורסי ואסיא.

ז) והא דשלחו לשאול מעסיא ליבנה כגון בחולין (מ"ח.) שעלו בני עסיא ג' רגלים ליבנה לשאול על "שהתליע הכבד שלה" (ובתוספתא פרה פ"ז ד' ומקואות פ"ד) — כנראה שזוהי אסיא באר"י (ב) מזרח הכנרת הקרובה ליבנה יותר מאסיא בחו"ל (א' ו-ג). וגם השאלה ששאלו המובאה בתוספתא מתאימה לתושבי אר"י. ומעמק הכנרת עולים ליבנה.

יבנה (ימניה) יש האומרים כי שני ערים בשם יבנה הא' על שפת הים הגדול והאחת מזרחה לו (תבוה"א קס"ו) ולדעתי מאחר ויבנה היתה עיר גדולה מאד (עד ששלחו משם ארבעים אלף אנשי חיל) ולכן לדעתי אפשר שכל האזור היתה עיר יבנה גם ליד הים וגם מזרחה לו.

וליבנה היו שולחים לשאול מערי ומושבות ישראל עפ"י הספרי (דברים י"ז ט') ועפ"י הירושלמי סנהדרין (פי"א ה"ג) דדרשי' "ובאת אל הכהנים הלוויים — לרבות בי"ד שביבנה".

ח) ת"ר רוחצין במי גרר במי חמתן במי עסיא ובמי טבריא אבל לא בים הגדול (שבת ק"ט.). ונראה לענ"ד כי עסיא זו היא אסיא במזרח הכנרת (ב).

והוכחה לדעתי זו, דהרי הרחיצות במי טבריא אין הכוונה לים הכנרת כיון דמיירי רחיצה במים חמים (כדאמרו שם מ'. וקמ"ז. ופסחים ח': ועוד). וא"כ מי גרר — זו חמת גרר, חמת גדר, והכוונה למרחצאות "אל חמי" ושם נסעו

חכמי ישראל כנראה למרחצאות נופש ורפואה מאחרי והיו עולים לשם יחד כמדויק בירושלמי כגון תרומות (פ"ב א') רבי חנינא ענתונא סלק עם רבי זעירה לחמת גרר, ובשבת (פ"ג א') ר' שמואל ב"ר בשם ר' חמא בר חנינא: אני ואבא עלינו לחמת גרר, וכן שם (פ"ד ב' ופי"ח א') דמר ר' חנינא עולין היינו עם רבי לחמת גרר. ובקה"ר (פ"ה י"ב) א"ל אזלת לחמת גרר מימין (גם השאלה כשלעצמה כנראה שאין זו סתם הליכה) א"ל אין א"ל בענתה ודלא בענתה, ויש לפרש בענתה — כלומר בעונת הרהיצה. וכן הלשון עולין כי אף שהמרחצאות חמת גרר למטה אולם עיר הנופש "גדר" למעלה ברמת אירביד — אום קייס בגלעד והעיר מזרחית דרומית למרחצאות וכדא"ל בני גדר יורדין לחמתן ואין בני חמתן עולין לגדר (ערובין ט"א. וירושלמי שם פ"ה ה"ז). אף בגדר נמצאו בחפירות שרידים ברורים מביכ"נ עתיק.

וחמתן וטבריא שניהם מים חמים ורבים האומרים כי חמתן דרום טבריא כלומר חמתן היא מרחצאות חמי טבריא אולם אין אומרים איפוא הם מי טבריא החמים ונלענ"ד לומר כי מי טבריא החמים הם מעין פולי, על שפת ים כנרת ליד תל רקח והוא בערך $1\frac{1}{2}$ ק"מ צפונית מחומת טבריא העתיקה ומים אלו פושרים 30° — 28° , כיום אין מבנים עליהם, והשטח שייך לנכרים, (ואולי הי' אז עוד עורק ממים חמים אלה יותר קרוב לטבריא). ולאלו האומרים כי חמתן צפון טבריא הרי מי טבריא החמים הם חמי טבריא, ולכן נקראים חמי טבריא ולא חמי חמתן, וטבריא הי' אז יותר דרומה. ופולי היא חמתן והיא בין טבריא למגדל (מגדל נוניא). ואמרי' במגילה (ב' :) בין חמתן לטבריא מיל וכאן המרחק כמעט כך, אמנם במשהו יותר, אבל העיר חמתן אינה עד המעיין (פולי) אלא תחומה בדיוק עד מיל מטבריא⁽¹²⁾.

ועתה כששלשת המקומות הם בסביבת הכנרת האם עולה על הדעת שמי

(12) ופולי אולי ע"ש פילי שחוף לטבריא כלומר שער טבריא המובא בב"ר (צ"ח ח') ובתנחומא (ויחי ג'): מעשה ברבי ור' אליעזר שהיו מהלכין בפילי שחוף לטבריא ראו ארון של מת שבא מחו"ל להקבר באר"י, ומפרשים המת"כ והע"י פילי — שער. והא דראו ארון מת מחו"ל בשער טבריא כי כנראה הובא לקבורה בטבריא. ונשאר השם פולי ע"ש פילי וטבריא (ופולי היא טבריא).

האדמ"ק (מ"ט). וטבור הארץ (פ"ג) מביאים מקום חמתן למעין זה. ועל טבריא אמרי' בגמ' מגילה (ו'). רבי ירמ' אמר רקת שמה ולמה נקרא שמה טבריא שיושבת בטבורה של ארץ ישראל ומפרש"י "באמצעיתה". והנה אין לאמר באמצע אר"י ברוחב דהרי אינה בטבור הארץ בין מזרח למערב אלא ע"כ בארכה של אר"י בין צפון לדרום. והנה לפי המפה שלנו הרי טבריא בדיוק באמצע (בטבור) הארץ בין צפון (ראס אל הנזיר) לדרום (עקבה) וזו גם הוכחה לדעתנו בגבולות הארץ.

ע"י כפ"פ (רע"א) "שהרי מטבריא אל נחל מצרים הוא כמו מטבריא אל הר ההר בקירוב" כי לפי גבולותיו אינה בטבור הארץ. ע"י גם תו"ט סנהדרין (פ"ד ג') שאין בהמ"ק ממש באמצע אלא בקירוב, וספר טבור הארץ (ג"ד).

עסיא יחא יוצא מן הכלל וגרתיקהו במרחק רב כגון לדעת האדמ"ק עד אנטוליא! זאת ועוד הרי הברייתות מדברים על ערים בארץ.

אלא אסיא זו ודאי האסיא מזרח הכנרת (ב) ובסביבת שלשת המים חמים האחרים המנוים בברייתא זו.

ומי עסיא — אין הכוונה רחיצה בואדי סמך שמוצאו צפון אסיא (גרזה כורסי) אל ים הכנרת דמימיו קרים. אלא הכוונה לעין גופרה בערך כ-3 ק"מ דרום כורסי ושם 2 מעינות חמים המוגדים כמי מרפא חמים, המכילים גם מימן גופריתי, וריח גופרית (כמובן לא לשתי) ומתאימים מים אלו להכלל עם מי חמת גדר וחמתן וחמי טבריא.

יש לציין כי רש"י הק' פירש (שבת שם) על מי גרר "ואעפ"י שהן מלוחים קצת דרך לרחוץ בהן בחול ולא מוכחא מילתא דלרפואה היא". הרי עפ"י המחקר שעשיתי בקשר למעינות אלו, בחמת גדר המים מלוחים יותר משלשת האחרים וזו כוונת רש"י שאף שגדר מלוח מ"מ הוא מלוח קצת ועוד רוחצים בו גם לתענוג ולא דוקא לרפואה, ומליחותו פחותה ממליחות ים התיכון, ופחותה בהרבה ממליחות ים המלח.

כן יש לדייק כי רבנו חננאל (שם) אומר שלשתן חמין, ומאחר ולא מצאתי גירסא בגמ' בלי מי עסיא כנראה שלא חשב את עין גופרה ליד אסיא מאיוו סיבה שהיא.

והא דהמעינות מופיעים בברייתא בסדר שלכאורה אינו מובן, נלענ"ד שהסדר הוא בדיוק לפי מידת החום והמליחות, גרר חמתן עסיא וטבריא (לפי"ז יותר מתאים פול"י — טבריא).

ואמר' בסנהדרין (ל"ז). על הפסוק "שרך אגן הסהר" (שה"ש ז' ג') שרך זו סנהדרין למה נקרא שמה שרך שהיא יושבת בטיבורו של עולם ומפרש"י שביהמ"ק באמצע של עולם, וכן ברש"י על שיר השירים (שם) ע"ש לשכת הגזית היושבת בטיבור הארץ (כלומר העולם). אמנם יש לדייק רש"י בגמ' סוטה (מ"ה) המפרש שרך זה סנהדרין שיושבת בטיבורה של אר"י.

ולפי"ז ירושלם בטיבור העולם וטבריא בטיבור אר"י (ע"י גם מהרש"א ח"א מגילה שם). ולכן בב"ר (בראשית ל"ט כ"ד) "ויסע אברם הלוח ונסוע הנגבה מחקה והולך ומכוין כנגד ביהמ"ק הרי שביהמ"ק בדרום אר"י וכן מפרש"י (בראשית י"ב ט) עפ"י המד"ר וכל מסעיו הנגבה ללכת לדדומה של אר"י והיא לצד ירושלם.

ויש לעיין בדברי אאמ"ר (עיה"ק לשע"ה הספר ב') המדבר בענין ירושלם בטיבור הארץ ומביא הוזה"ק (תרומה קנ"ז). ויש גם להוסיף את התנחומא (קדושים י') אר"י יושבת באמצעיתו של עולם וירושלם באמצעיתה של אר"י וביהמ"ק באמצע ירושלם וההיכל באמצע ביהמ"ק והארון באמצע ההיכל ואבן השתי לפני הארון שממנה נשחת העולם.

לדעתי יש אולי להסביר שהמדובר כאן אמצע כלומר מרכז הקדושה. אולם על טבריא ל"ש לומר אמצע — מרכז כנ"ל אלא ע"כ היא אמנם באמצע (בטיבור אר"י וכדברינו, ודו"ק).

כדי להוכיח דברי על סדר המעינות בברייתא ולהבנת כוונת רש"י אביא כאן טבלת המעינות עם מידת החום והמליחות שלהם. ולהשלמת הטבלא אציין גם החום המליחות של עין שבע (טבחה) שגם הוא באזור הכנרת, במרחק הליכה מכפר נחום מושב יהודי קדום עם ביהכ"נ העתיק המפואר ושל עין אסי — סחנה (עין חיים). לשם השוואה אציין גם המליחות של ים כנרת, ים התיכון וים המלח.

טבלת המעינות ומידות החום והמליחות

המקום	מדת החום	המליחות	הערות
חמת גדר — גדר אל חמה	57° (1)	20000 (2)	דרום מזרח כנרת, מזרח הירדן ליד הירמוך ישנם שלושה מעינות : גיהנום בלום ריח. מכילים גופרית וכו' (3).
חמתן — חמי טבריא (המעין הרומאי)	52°	18500	דרום הכנרת, דרומית מזרחית טבריא ישנם כמה עורקים
אסיא — עין גופרה מעין (1)	33°	2400	מכיל מימן גופריתי, ומוגדר גם הוא כמי מרפא חמים וגופרית
מעין (2)	30°	2400	כ"ז ק"מ דרום כורסי מזרח הכנרת
מי טבריא — פולי'	28°-30°	800-3000	בערך 1½ ק"מ צפון חומת טבריא הקדומה, על שפת ים כנרת ליד תל רקח. בפולי' קבוצת מעינות והמליחות היא רב גוני כי שונה המליחות ממעין אחד למשנהו ומתערבבים יחד וזה משנה את המליחות
עין שבע — טבחה	32°-33°	4000	צפונית לפולי' ליד כפר נחום צפון מערב הכנרת
עין אסי — סחנה	29°-30°	1000	כיום עין עמל עין חיים המים מכילים גם גז ורדיואקטיביים.

הימים ומליחותם

ים כנרת	400	ההשפעה ע"י זרימת המעינות בכנרת
ים התיכון	20000-24000	
ים המלח	212400	

- (1) מעלות צליוס חום המים במעינות לא משתנה בעונות השנה כי לא מושפע ע"י קור וחום.
- (2) מיליגרם כלור לליטר.
- (3) בכל קבוצת מעינות או עורקים הרי המקור הוא ממאגר אחד ושם שוים המידות, אולם לפני יציאתו במוצא מתערבבים המים במים מתוקים מההרים לכן אינם שוים כל העורקים או קבוצת המעינות.

בענין הכנת ראוי להוסיף את דברי חזו"ל על בארה של מרים בכנת. ונשקפה על פני הישימון (במדבר כ"א י"ט) אומר המדר"ר (שם י"ט ט"ו) זה באר שבאת עמה עד שנכנסה לתוך ימה של טבריא, והעומד ע"י הישימון רואה בתוך הים כמלא תנור והוא הבאר הנשקף על פני הישימון. ובידושלמי (כתובות פ"ב ג') כל מי שהוא עולה להר הישימון וראה כמין כברה קטנה בים טבריא היא בארה של מרים.

ובמדרש תהלים (מזמור כ"ד) כל מי שהוא עולה להר נבו רואה כמין כברה בימה של טבריא והיא בארה של מרים, כמובן שאין זה הר נבו ששם מת מרע"ה ואולי הוא הר מעל נבו שבכורסי. היו הרים וערים בשם נבו וכן אנשים היו נקראים נבו לפני שמם כגון נבו-כדנצר נבו-זרדן נבו-שזבן ועוד, וזה כנראה ע"ש "נבו" בתקופה הקדומה (עי' אוצ"י).

ובבלי שבת (ל"ה.) הרוצה לראות בארה של מרים יעלה להר הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים וזו היא בארה של מרים. יש הגורסים הר הישימון כלשון הירושלמי ויש האומרים כי הבבלי קורא להר הישימון הר הכרמל גם הוא, וכנראה שזו סברת רבנו חננאל מאחר ובמימרא הקודמת (שם בבבלי) הרוצה לידע שיעורו של ר' נחמי' (לזמן בין השמשות) יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה וזהו שיעורו מפרש רבנו חננאל "בראש הכרמל וירד ויטבול בימא של טבריא".

אולם הרי בירושלמי ברכות (פ"א א') אמרו מפורש לענין זמן ביה"ש עומד בראש הר הכרמל ויורד וטבול בים הגדול הירושלמי קורא להר הכרמל ליד הים הגדול והישימון ליד טבריא אבל שעור זמן ביה"ש ירידה מהר הכרמל ולטבול בים הגדול ולא בימא של טבריא. ואולי ד"ח אמר ים טבריא על בארה של מרים, מאחר ואינו מזכיר ים טבריא פעמיים ונפל ט"ס למימרא הקודמת. ט) ובידושלמי כלאים (פ"ט ג') רב מאיד הוא אידמך ל' באסיא אמר אימורין לבני ארעא דישראל, כלומד שיעלוהו לאר"י מאחר ואסיא אינה אר"י, וממשיך: אפילו כן אמר לון יהבי ערסי על גיף ימא דכתיב כי הוא על ימים יסדה וכו' ומפרש הפנ"מ והק"ע עכ"ז צוה להם שאפי' בעוד אדונו באסיא שיתנוהו על חוף הים.

הדי זה מתאים מאד לאסיא (ג) בבקעת הלבנון כי שם אסיא אינה אר"י וגם עכ"ז צוה בעוד אדונו באסיא יתנוהו לע"ע על חוף הים שזה כבר אר"י (ועי' ק"ע שם). ועוד דעל ארץ העמים הסמוכה לימים ונהרות — לא גזרו טומאה עליה, כדברי ר' שמעון: יכול אני להאכיל את הכהנים טהרות בבורסקי שבצידן כו' מפני שסמוכין לים או לנהר (תוספתא אהלות פ"ח א').

עכ"פ הי' ר"מ בשנותיו האחרונות באסיא של חז"ל (ובקש שיעבירוהו

לאר"י). ואין להקשות מהא דר"מ אומר בשבחי הישיבה באר"י כגון בספרי האזינו (מ"ג) וכן ה' ר"מ אומר כל הדר באר"י וקורא ק"ש שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש הרי הוא בן העולם הבא. וכן תנא בשם ר"מ כל מי שהוא קבוע באר"י ואוכל חולין בטהרה ומדבר בלה"ק וקורא את שמע בבוקר ובערב מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא (ירושלמי שבת פ"א סוף ה"ג, ובדומה לזה בשקלים ספ"ג).

וכן בספרי (שם) ה' ר"מ אומר כל היושב באר"י א"י מכפרת עליו שנאמר היושב בה נשוא עון. וא"כ איך דר בחו"ל, אולם היות ובר"ח לבבל (ע"ז י"ח: ורש"י שם) עבר בהזדמנות ראשונה לאסיא שהיא בגבול כבוש יחיד (וטרם חזר לאר"י כי עדיין חשש) ור"מ לשיטתו דכבוש יחיד שמיה כבוש (ע"ז כ"א). ואסיא בסביבה זו בתחום כבוש יחיד (רמב"ם תדומות). אולם להקבר, שאז אין כבר כל חשש בגללו ברח, רצה שיעבירוהו למקום שלכו"ע הוא אר"י.

ולפי המסורת שנקבר בטבריא ליד חוף הכנרת (סה"ד ועוד) ואמנם קבע לו מקומו קודם לכן בטבריא כדאמרו בירושלמי חגיגה (פ"ב א') ר"מ הוה יתיב דרש בבית מדדשא דטיבריא, וכן בירושלמי סוטה (פ"א ד') ר' מאיר הוה יליף ודדיש בכנישתא דחמתא כל לילי שובא, וחמתא זו מסבידים כנראה חמה ליד טבריא. ולפי"ז רצוי ה' לפרש באסיא בחוף הכנרת אולם מאחר ושם הוא אר"י והרי משמע מהגמ' שאסיא זו היא בחו"ל ורצה להקבר באר"י, ואולי הובא משם לחוף הכנרת.

י) ובירושלמי מגילה (פ"ד ה"א) ובבב"ר (סוף ל"ו) מעשה בר"מ שהי' באסיא ולא ה' שם מגילה. ולדעה שזו אסיא (ב) מזרח הכנרת הרי הם היו מדקדקים במצות כאמור לעיל ושאלו שאלות ליבנה איך לא היה להם מגילה (ואולי תקופות שונות היו באסיא) ולדעתי זו אותה אסיא (ג) שהי' ר"מ בסוף ימיו, ושם משמע שהיא בחו"ל.

ובתוספתא מגילה (פ"ב ב') מובא מעשה בר"מ שהלך לאסיא לעבר השנה ולא מצא שם מגילה והגרא ז"ל גודס מעשה בר' מאיר באסיא ולא היה שם מגילה, כלומר לא מזכיר "לעבר שנה", ומקורו כנראה הירושלמי מגילה דלעיל. ומאחר ואינה אר"י לא הלך לשם כדי לעבר שנה ולפי"ז אין קושית התוס' ביבמות (דלהלן).

אולם בבבלי מגילה (י"ח:) הגירסא מעשה בר"מ שהלך לעבר שנה באסיא, ומקשי' בתוס' יבמות (קט"ו. ד"ה א"ר עקיבא) דהרי עסיא בחו"ל ומתדצי' שהוא עבר שם השנה מאחד ולא הניח כמוהו באר"י.

יא) והא דאמרי' בסנהדרין (כ"ו.) ר' חייא בר זרנוקי ור"ש בן יהוצדק וכו' קאזלי לעבר שנה בעסיא. מקשינן בתוס' (ד"ה לעבר, וכן בב"ב נ"ו. תורה

ערדיסקיא אסיא) מאסיא ואספמיא דהוי חו"ל והיאך היו מעברין שם השנה והתניא בפ"ק דסנהדרין (י"א.) דאין מעברין אלא ביהודה (וכן תוד"ה אין שם י"א:). לכאורה היינו יכולים לפרש הגמ' שמייירי באסיא באר"י (ב) וממילא אין קושית התוס', אבל לדעת תוס' זו אותה האסיא. וכפי שאמרנו לעיל להבבלי דמשק ואסיא זו אסיא (ג) מזרח אל עסי.

ונראה לענ"ד לפרש דהרי אמרי' אפמיא היא שפם כדברינו לעיל ומן ההכרח להסביר דברי ר"ש לענין קיני קניזי כי שפם על הגבול ושפם עצמה חו"ל, וכמו שחמת זו אנטוכי' היא בגבול והיא עצמה חו"ל כדאמרי' בגיטין (מ"ד:). או ערים אלו מצד אחד אר"י ומצד שני חו"ל (כפי שמפרשים בהר ההר כלפי מזרח מערב או דרום צפון דלעיל) כן גם אסיא מצד מערב היא אר"י ומצד מזרח הו"ל חו"ל. ויש לדייק גם את לשון הגמ' "הו"ל קאזלי" פירוש הלכו לעבר שנה באסיא כלומר מאחר והיו במזרח אסיא הלכו למערב שהיא אר"י בחלק הגליל כדי לעבר השנה.

ובענין עבור השנה בגליל עיין רמב"ם קדוה"ח (פ"א ח' ופ"ד י"ב). וידוע התוס' בסנהדרין (י"א: ד"ה אין מעברין) האומר קשה קצת דבברכות נפקא ל' מדכתיב "כי מציון" והכא מייתי "מלשכנו תדרשו". גם סבי התוי"ט ז"ל בספרו פרשת החדש (על קדוה"ח להרמב"ם שעבדתי הכת"י והכנתיו בעז"ה לדפוס) מדייק ומסביר גם הוא שתי הדרשות.

והא דהרמב"ם בפ"א אומר אלא באר"י (מברכות ס"ג. וראה רש"י שם) ובפ"ד אומר אלא בארץ יהודה כו' ואם עיברוה בגליל כו' (סנהדרין י"א:) — כבר דייק גם הרא"מ הורביץ (בברכות ס"ג.) ומסביר שלכתחילה — ביהודה וילפי' "מלשכנו", ובדיעבד — באר"י וזה "מכי מציון" ובחול אף בדיעבד לא. ועי' גם לקוטי הרד"ל על הרמב"ם שם, ויש עוד לדבר בזה אולם אק"מ להאריך. עי' גם ירושלמי סנהדרין (פ"א ב') ר' לעזר בשם ר' חנינה מעשה בכ"ד קריות (קרויות) של ב"ד שנכנסו לעבר השנה בלוד וכו' מאותה שעה עקרו מיהודה וקבעוה בגליל.

ובהתסבר לגבי אפמיא — יש לפרש גם הא דאמרו במשנה דחלה (פ"ד י"א) "אריסטון הביא בכוריו מאפמיא וקבלו ממנו מפני שאמרו הקונה בסוריא כקונה בפרוור ירושלם" ואולם הוא הדבר שדברנו שאפמיא בגבול והוא הביא בכוריו ממזרח לאפמיא.

(ב) ובדברים (ל"ג כ"ז) "ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד" מפרש הספרי ויגרש מפניך אלו שברחו לאפריקה, ובני יפת וגו' מתרגמין אפריקי וגרמני' (יהונתן וירושלמי שם), ויאמר השמד אלו שברחו לאסיא. נראה שאסיא זו היא (ג) בבקעת הלבנון. דאין לאמר אסיא של אר"י (ב) דא"כ מה צווי מיוחד להשמידם

הרי הם מז' אומות, ואין לאמר (א) באנטוליא האם עלינו לרדפם כ"כ רחוק, והרי על אלה שברחו לאפריקה אין צווי לרדפם כאמור שם בספרי (עי' גם ב"ר ל"ז). אלא כנראה שכוונתו על אלה שברחו בגבול הארץ באסיה (ג) כלומר אף שברחו ממערב למזרח והם כבר בחו"ל על אלה בא הצווי להשמידם (עי' גם פרש"י ושפ"ח שם).

(ג) אריב"ל שלש יינות הן ואין בהם משום גלוי וכו' אר"ש בן לקיש קרינא אין בו משום גילוי מאי קרינא א"ר אבהו חמרא חליא דאתי מעסיא (ע"ז ל'). כלומר יין מתוק שהובא מאסיה. והי' רצוי לאתר גם אסיה זו מאין הובא היין.

הנה אף שהימרא היא בתלמוד בבלי, ובירושלמי (שם פ"ב ג') אמרי' בענין קרינא (יין מתוק מתחילתו — פנ"מ) ולא מובא דברי ר"א שזה חמרא דאתי מאסיה, אבל בעלי המימרא ריב"ל ור"ש בן לקיש היו באר"י וכן רבי אבהו הי' בקיסרי כדמוכח מר"ה (ל"ד). וממו"ק (כ"ה:), ועי' סדה"ד על שלשתם. ובהמשך המימרא (שם) אמר רבא ובמקומו (בעסיא) יש בו משום גלוי. ואמנם רבא הי' במחוזא (בבל) אבל רבא רק מוסיף למימרא. ולפי"ז לכאורה עסיא זו היא אסיה באר"י (ב).

אולם היות ואומר ר"א דאתי מעסיא כלומר מיובא מאסיה (אינו אומר המרא מאסיה, וכן משמע מהלשון שאין זה במקרה אלא ליין ההוא שם מיוחד) ואמרי' בברייתא ת"ר אין מוציאין פירות מאר"י דברים שיש בהן חיי נפש כגון יינות וכו' ורבי מתיר מהיפרכיא להיפרכיא (ב"ב צ': צ"א). ופוסק הרמב"ם (מכירה פי"ד ח') אין מוציאין וכו' ולא מרשות מלך זה לרשות מלך אחר באר"י. ומפרש מהיפרכיא להיפרכיא ממחוז אחד למשנהו באר"י והיות ורבי מתיר משמע שרבנן אסרי (עי' מל"מ ולח"מ שם), וכן בשו"ע חו"מ (רל"ו כו'), ולא מרשות מלך זה לרשות מלך אחר באר"י ועין בהלכות גדולות והגר"א (שם). וגם רבנו גרשום מפרש כנראה כך באמרו "כלומר מפלך אל פלך". ועי' שטמ"ק (שם) "פי' מן עמאלה קאיד אלי עמאלה קאיד אכר" פירוש ג"כ: מחוז מושל (אחד) למחוז מושל שני.

ולא כרש"י על הרי"ף וכפירוש רשב"ם (שם) "אפרכיא אחרונה שבאר"י לאפרכיא ראשונה דבסוריא" ולא עוד אלא גם כיון שקיסרי, מקום מושב ר' אבהו, לא הי' בתחום כבוש עו"ב (כאמור לעיל) הרי אין זו אסיה באר"י (ב) שאין ליבא יין משם למחוז שני ובפרט לא לקיסרי. ולפי שיטות אלו כנראה אסיה זו היא בחו"ל (א) או (ג).

אמנם בתוספתא ע"ז (פ"ה א') גרסינן "אין מוציאין מסוריא דבכרים שיש בהם חיי נפש כגון יינות וכו'" ומפרש המצפה שמואל "וכאן אולי סבר

כי שמי' כבוש". אבל הרי קימ"ל כבוש יחיד לא שמי' כבוש (ע"ז כ"א). וכן פוסק הרמב"ם (תרומות פ"א). ועוד גם מהמשך לשון התוספתא לא משמע כן, אולם אק"מ להאריך.

ואולי בתקופת ר' אבהו היתה כל אר"י ברשות מלך אחד.

ובענין אכילת חולין בטהרה, וכן בענין הוצאת יין ושמנים מהארץ לחו"ל — כתבו סבי מרן הגר"ש סלנט זצ"ל (בתשובתו שנת תרכ"א) ואאמ"ר זצ"ל. ובענין הוצאת פירות מהארץ לחו"ל בזמננו, כותב אבא בספרו השמיטה (ח"א פ"ח א' הערה 4) על הא דתני בשביעית (פ"ו ה') אין מוציאין פירות שביעית מהארץ לחו"ל „ומהא דעכ"פ אין מוציאין פירות אר"י לחו"ל (ב"ב צ':) לא קשה דהוה משום חיי נפש לטובת ישוב אר"י וזהו אינו בזמננו שאדרבה חיי נפש באר"י תלויים דוקא בהוצאת הסחורה לחוץ לארץ ומכירתה שם" כלומר כיום היצוא הוא טובת ישוב אר"י. וכתבתי ג"א ע"ז אולם אק"מ להאריך.

יד) בבית שערים (בארמית בית שריי) נחשפו מערות קברים ששמשו מקומות קבורה מתחילת האלף החמשי, הן עבור יהודים מאר"י מאזור בית שערים והן מערים וארצות הסמוכות לארץ. כנראה גם שרצו להקבר ליד ר' יהודה הנשיא ועוד גדולי ישראל שנקברו שם בתקופה ההיא.

ובירושלמי מו"ק (פ"ג ה') „הרי שמוליכין אותו ממקום למקום כגון אילין דקברי בבית שריי וכו'" ושואלין שם מתי חלה האבלות בהעברת ארון ממקום למקום אם משיצא המת או משיסתם הגולל.

הכתובות שנתגלו כתובים בעברית ויונית, עיי' ב"ק (פ"ג). אמר רבי באר"י לשון סורסי למה, או לשון הקדש או לשון יונית, לשון יונית לחדוד וחכמת יונית לחדוד. ובמעטים מצוין בכתובת גם מקום מוצאו של הנפטר. בנפטרים מקומיים מאזור בית שערים כנראה שלפעמים לא כתבו גם השם מאחר וידעו כי פלוני מונח שם ובנקבר ממקום רחוק לפעמים גם כתבו כמה פעמים שמו במערה לכוון מבקרי קברו. ואציין כמה כתובות שנמצאו שם עם ציון הערים, כגון: קברו של איידיסיוס ראש מועצת הזקנים איש אנטוכיא (בית שערים ב' 141), שרה מצור (199) כן נתגלה לוח שיש ולא ברור אם נקבר שם או לוח הנצחה לתרומה לביהכ"נ שם, והיא ע"ש יעקב איש קיסרי ראש בית הכנסת מפאמיליא (או שפאמיליא מקום מוצאו או שמוסב על ביהכ"נ) (203). כן ישנם קברים מצידון ביירות ותדמור ועוד.

כן נתגלתה שם כתובת מעל קבר „רחל מעסיא" (121) ולוי (119) — ולדעתי אסיא זו כנראה לא אסיא של ארץ ישראל (ב), בתחום עו"ב דא"כ היה אפשר להקבר שם במקום ולא היה צורך לטלטלה, אלא אסיא זו בחו"ל (א או ג), והובאה להקבר באר"י, דכל הקבור באר"י כאילו קבור תחת המזבח (כתובות ק"א.

ותוספתא ע"ז פ"ה ועוד) ואם כבר הובאו לארץ כבר הובאו עד בית שערים ובנמוק דלעיל ליד קברי גדולי ישראל או לקברי אבותם. (עי' גשר החיים לאאמור"ר זצ"ל).

(טו) לא הצעתי מקום אסיא גם בדרום הארץ כפי שמביאים אחרים (ג). וויינשטיין ר"ש קליין וב. ליפשיץ) שלדעתם אסיא גם בדרום הארץ ועציון גבר היא אסיא. כיון שלא מצאתי בסיס לדעה זו ולדעתי כנראה מקור דעה זו הוא מקור לא יהודי ידוע, האומר שעציון גבר „אומרים שהיא אסיא“ ובדרכיו הולך עוד א' לא יהודי במפה שלו ומפרש שעציון גבר היא עססיא ולדעת המחזיקים בשיטה זו — אף שכותב „אומרים“ כנראה שאסיא היתה שם בדרום הארץ ואומרים שזה המקום שהי' מלפנים עציון גבר. והוא התל בערך 3 ק"מ צפון מערב אילת, ולדעת אחרים כוונת דבריו „אומרים“ כי ספק אצלו במקום אסיא שם.

אבל ראשית אין להביא ראי' והוכחה ממקורות שאין להם מקור, ושנית אם נדייק בדבריו שכותב „אומרים שהיא עיציא“ ובהמשך „ואומרים שהיא עציא“ הרי גם הוא אינו אומר אסיא (כדעת התומכים בדעה זו) אלא עציא או עיציא, ולדעתי הוא תרגום מקוצר ומשובש מעציון, וכוונתו „ואומרים“ כלומר אומרים שתל זה הוא עציא — עציון גבר. ומעציון גבר השתבש לעציא ועד שהשתבש לאסיא ועד שממשיכים גם כעת בשבוש זה (ראה הלאה).

ובמקורותינו הקדושים (להבדיל) הרי עציון גבר מתרגמים היהונתן והירושלמי בדברים (ב' ח') „כרך תרגולא“ וכן בבמדבר (ל"ג ל"ה ל"ו) מתרגם כן היהונתן, ופי' היהונתן (שם) עציון גבר — קרא גבר (תרגול). (אין זו תרגול קיסרן מירושלמי דמאי פ"ב א').

ולכן מובן על שלא מקמתי את עסיא גם באזור הדרום. אבל כיון שלאחרונה באו מר אקשטיין וד"ר מ. הראל וממשיכים בדעה זו ומאחרים את מי עסיא לברכה שנמצאה לא מכבר כ"24 ק"מ דרום אילת (דרום הפיורד) ומפרש את הגמ' בשבת לרחיצה במים חמים בברכה זו „ברכת עסיא“ — החלטתי להביא את דעתם ולפרכה.

לדעתי אין כל ספק כי מי עסיא המובא בגמ' (שבת ק"ט.) אין הכוונה לברכה בדרום אילת מהנמוקים דלהלן:

1. המקום הוא 24 ק"מ דרום אילת והוא חוץ מתחום עו"מ ועו"ב, וגם אין מקור לישוב יהודי שם בזמן התלמוד, וגם דבבריתות מוזכרים הישובים בארץ.
2. כל ארבעת המרחצאות המובאים בברייתא הם באותו אזור והוא הכנרת.
3. המים בברכה באזור אילת אינם ממעין נובע אלא מהים ולכן משתנה החום בעונות השנה, באמצע החורף רק 22° ואפי' באמצע הקיץ הוא כ"32° והמים בעין גופרה חמים יותר. ואין לאמר כהשערותם מאחר והמים בקרקעית

הבריכה מגיע החום עד 54° דהרי חום המים אינם עולים בבריכה למעלה וזאת מפאת כבדם ומליחותם בקרקעית הבריכה (כפי שמסבירים) — והאם עולה על הדעת להתרחץ בתחתית הבריכה בלבד ועוד בזמן שעומקה מגיע ל-5.5 מטר? 4. אין שום מקור לבריכה זו בשם מי עסיא מאחר והבריכה לא היתה ידועה שנים רבות ונתגלתה רק בזמן האחרון.

והיות ואין שום מקור שחכז"ל מדברים על מקום זה הרי אין שום הוכחה שהי' שם ישוב יהודי בזמן התלמוד.

וכל זה מלבד שאין שום מקור לשם אסיא באזור הדרום.

יב. בבל ואר"י

בבל (שנער) כידוע מזרח אר"י וגם קראו את אר"י "מערבא". ולכאורה יש להבין הא דכתיב (ירמ' א' י"ד) מצפון תפתח הרעה ומפרש"י בבל לצפונה של אר"י, והרד"ק כאילו מתקן "בבל לצפונית מזרחית". אמנם לקמן (שם ג' י"ב) כתיב: "הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה" ופרש"י צפונה אל המקומות שגלו שם לאשור. וזה מובן כי אשור לצפון אר"י.

וכן בתלמודין (גיטין ו'. קדושין ע"א: שבת ס"ה: ועוד) שבבל צפון אר"י והיתכן הרי בבל למזרח אר"י. ובתוס' שבת (שם ד"ה עד היכן הוא בבל) אר"י דרום בבל והפרת יורד מאר"י לבבל ואם אר"י דרום בבל איך יורד הפרת מאר"י לבבל?

ויש להסביר כי בין בבל ואר"י מפסיק המדבר הסורי (מדבר ערב) שאין בו מקורות מים וכד' ובתקופה ההיא כמעט שלא יכלו לעבור בדרך לא דרך זו בפרט לדרך מקשרת ראשית בין אר"י לבבל אי אפשר דרך המדבר, ולכן היו הדרכים מבבל לאר"י בכלל זה גם דרך השלוחין מאר"י לבבל דרך צפון. היו הילכים לאורך הפרת מבבל עד דורא (מזרח תדמור) ומשם לתדמור ולאר"י. אחרים הלכו בדרך יותר ארוכה אולם יותר קלה, המשיכו לאורך הפרת עד תופסה (דרום מסכנה) ומשם מערבית דרומית לאר"י.

ובזה מובן ומוסבר הקרא והתלמודין על הא דבבל בצפון אר"י. ובבל לענין מעשרות כבר הזכרנו לעיל, אף שאינה אר"י, מתקנת נביאים שחייבת במעשר וכמובן אינה חייבת כאר"י ואין מעשרין מזע"ז.

יג. הימים בגבולות הארץ

אמר' בגמ' בבלי (ב"ב ע"ד:) כי אתא רב דימי א"ר יוחנן מאי דכתיב כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה (תהלים כ"ד) אלו שבעה ימים וארבעה נהרות שמקיפין את אר"י ואלו הן שבעה ימים: ימה של טבריא, סדום, חילת, חילתא, סיבכי, ים האספמיא וים הגדול.

ובירושלמי (כלאים פ"ט ג' וכתובות פי"ב ג') מובא ג"כ השבעה ימים ובשנוי מה: ימא רבא, טבריא, סמכו, מלחה, חולתא, שליית, אפמיא. הא איכא ימה דחמק, דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו.

ורבים הם המתלבטים במקום ימים אלו, ולכן אביא את הנלענ"ד לאתור מקום הימים שהעליתי בעזה"י, אחרי ברור, והם כדלהלן:

ימה של טבריא — ים כנרת.

ימה של סדום (מלחא) — ים המלח.

ימה של חילת (שליית) — ים אילת.

לדעת האדמ"ק (ס"א): ימת חילת הוא 24.5 ק"מ מזרח דמשק, כיום אזור ביצות והוא בחר אל אטיבי ויש להבין דבריו הרי גם לדרומו של אטיבי יש עוד ימה כזו (ג"כ אזור ביצות) והוא בחר אל הייזאן. וכן איך לדעתו מסמנים ים הסובב את הארץ במרחק כה רב מגבול הארץ. לדעת התבונה"א חילת — אילת, ואיך מרחיק את הים מגבול הארץ לשיטתו. לדעת נייבויער — ברכת רם.

ימה של חילתא (חולתא) — ברכת רם, ונקרא גם ברכת פיילא, יש לציין כי האזור נקרא גם בלר אל חולי, חולתה, ים חולה ה' נקרא מקום זה, ולמטה ימת חולה כיום, ה' נקרא כדלהלן ים סומכי. וים ה' נקרא גם ברכה חשובה ואפילו ים הנחשת (מ"ב כ"ה י"ג).

ולפי תאור הויסופון (מלחמות ס"ד פ"ג) מתאים לברכת רם, בו מתאר ים חולתא פהילא, ומתאר יפה את ברכת רם.

אמנם לשיטתנו אפשר למקם אותו בים אנטקי' במחוז חלב, וכן דעת הורביץ (324).

אמרי' בתוספתא דמאי (פ"ב א') אורז במקומו מותר שבתחילת אנטוכיא ר' אלעזר ב"ר יוסי אומר אורז שבתחילת אנטוכיא מותר הוא עד בורן.

והנה לדעתי פירוש התוספתא היות ואנטוכיא היא לדעתנו על גבול הארץ ולכן אמרו שבתחילת אנטוכיא, כלומר בקצה, מאחר ורק קצה אנטוכיא בצפון מזרח היא חו"ל ולכן מותר שם.

הגר"א ז"ל גורס שבחולת אנטוכיא זכן בהמשך שבחולת אנטוכיא וזו כגירסת הירושלמי (שם) תנא האורז שבחולת אנטוכיא מותר במקומו רבי לעזר ב"ר יוסי התיר עד בורן. ומפרש הפנ"מ שחולתא ובורן מקומות הן בחו"ל (לדעתנו: כלומר ליד אנטוכיא).

ולפי"ז גם ראוי שאנטוכיא גבול הארץ ורק בורן וחולתא ליד אנטוכיא או תחילת אנטוכיא כפי' המנחת בכורים (שם) ושלדעתו גם פירוש חולת, כמו מחול הכרם, כלומר סביב אנטוכיא — ושם חוץ לארץ אבל אנטוכיא עצמה בגבול הארץ. ולכאורה לפי"ז ה' אפ"ל שהגר"א ז"ל קורא ים חולתא לימת אנטוכיא

(ימת אמיק כיום) כפי שהזכרנו לעיל, ולכן גורס חולת אנטוכיא כלומר ימת חולתא דאנטוכיא וגם זה מתאים לדעתנו, ושם בבצה אפשרות גדול אורז בשפע. אבל קשה להציע ים חולתא לימה הנ"ל לאור דעת חוקר האזור (מובא ב"וזה גבול הארץ" 646, 681) שימה זו נוצרה לפני כ-1350 שנה, בערך שנת ד' ש"מ, ולפי"ז לא היתה קיימת ימה זו בזמן המימרא לז' ימים בגמרא. אמנם בבקעה שם היתה בצה ואולי לבצה כוונתם או שגם אז היתה שם ימה.

כידוע ימת אנטוכיא יש לה מוצא לנהרות האזור וכשהמוצא נסתם נוצרה הימה כפי שקרה לכמה ימות וגם באזור ההוא. יש לציין כי גם ביבוש ימת החולה בזמן האחרון היבוש נעשה ע"י פתיחת הסתימות שנסתמו לפני זמן רב ועי"ז נוצרה הימה וזו היתה עוד לפני זמן התלמוד. וגם בימת חומס כידוע מפתחים כיום האזור ומיבשים חלק משטח הימה ע"י פתיחת סתימות מהימה.

והכפ"פ (רע"ט) גורס ג"כ בתוספתא "שבחולת" אולם כנראה מפרש חולת מלשון "עמק" באמרו: "ודע כי בין חמת ובין ארץ הר ההר יש מדבר גדול ומקום מרעה וקורין לו היום, עמאק אלחארם' והוא צפוני להם". ומביא אח"כ התוספתא וגירסתו שבחולת אנטוכיא, וכנראה שכוונתו חולת מלשון עמק. ואמנם עד היום נקרא האזור גם בשם זה.

יש להוסיף כי בארמית חולת פירושו עמק.

דעת הר"ש סירליא (פ"ב דמאי) אנטוכיא מתחום עו"מ ולא כבשוה (עו"ב). אולם גורס ר"א בר"י התיר עד בירות, וזה בהתאם לדעתו בשביעית (רפ"ו) בארוכה. ועי' ערכין (י"ד). אחד המקדיש בחולת המחוז, ופירושו שם שדה גרועה שאינה עושה פירות. ופירוש "חולת" שם, לרש"י — סביב, לר"ג — סמוכה ולשטמ"ק — חול.

ימה של סיבכי (סומכי סופני סמכו) — מי מרום ימת חולה. כדאמרי' בגמ' יורד לירדן ולכנרת לירדן ולים המלח.

ימה דאספמיא (אפמיא) — בצות אל נב בנהר האורנטוס (אל עזי) כיום אין בו מים אלא אזור ביצות עמוקות, אולם עד היום קוראים לעמק זה "אל בחרא", כלומר הים ע"ש המים הקדומים.

ים הגדול — ימא רבא — ים התיכון.

ימה של חמץ — ה"ה ג"כ על נהר האורנטוס בין חמץ (חמס) לרבלה.

והא דאמרי' שבעה ימים סובבים את אר"י (ירושלמי) או מקיפין את אר"י (בבלי) ולכאורה סובבים ומקיפין מבחוץ. אולם כשם שים כנרת תוך הגבול במזרח, כדכתיב ים כנרת קדמה (במדבר שם) ומפרש"י שיהא ים כנרת תוך לגבול במערב והגבול במזרח ים כנרת. וכן בים המלח קדמה וכן

בים הגדול כאמור בגיטין (ח'). ולפי"ז ימה דאפמיא וימה דחומס ג"כ הם בפנים לגבול הארץ. ובזה מובנות כמה תמיהות.

ויאמר אלי המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה (יחזקאל מ"ז) ואמרי' בתוספתא (סוכה פ"ג ג') הגלילה הקדמונה — זה ימה של סדום, וירדו על הערבה — זה ימה של טבריא, ובאו הימה אל הימה היוצאים ונרפאו המים — זה הים הגדול.

לכאורה גלילה הקדמונה — ים טבריא, כי הוא בגליל ונקרא גם ים הגליל. והוא במזרח הארץ כים המלח ושניהם תוך הגבול.

בקרא נקרא גליל לאזור ההוא — ארץ הגליל (מ"א ט' י"א) את הגלעד ואת הגלילה (מלכים ב' ט"ו ס"א) את קדש בגליל (יהושע כ' ז' וכ"א ל"ב ודהי"א ו' ס"א).

וים הערבה הרי נקרא ים המלח (דברים ג' י"ז).

ומפרש"י (יחזקאל שם) שנו רבותינו בתוספתא סוכה וכו' טבריא סדום ים הגדול ולכאורה כאילו גירסתנו כאמור לעיל, אולם ממשיך ואומר הערבה — טבריא, הימה — סדום אל הימה המוצאים — זהו ים האוקינוס. וכן ברד"ק (שם). והיהונתן מתרגם הערבה — במישרא כלומר במישור.

והנה הירושלמי שקלים (פ"ו ב') מפרש הפסוק ביחזקאל: אל הגלילה הקדמונה זה ים של סמכו וירדו אל הערבה זה ים של טבריא ובאו הימה זה ים המלח אל הימה המוצאים זה הים הגדול.

ולפי הירושלמי גלילה בגליל והקדמונה במזרח הארץ אולם מתחיל מים חולה ויורד לכנרת וממשיך לרדת לים המלח ומשם יתא יוצא לים הגדול. וכנראה שרש"י הוא יותר מתאים לירושלמי.

יד. מפה נפרדת לגבולות הארץ לשיטות עוד

לדעת הרב אשתורי הפרחי (כו"פ) הסימון לגבולות הארץ —
 לדעת הרב יהוסף שוורץ (תבוה"א) הסימון לגבולות הארץ /////
 ישנן דעות עוד שלא סימנתי כגון של הר"י גולדהאר (אדמת קדש),
 לדעתו הר החר ליד בירות משם לחצר עינן מערבית צפונית מדמשק, באותו
 מקום של התבוה"א, ומים המלח פונה דרומה בגבול המדיני עד מעלה ה' 40' 30'
 בערך ומשם פונה מערבה עד חצרון ופניה צפונה עד עצמון ומשם לנחל מצרים
 ואדי אל עריש ועד הים הגדול.

דעת בר דרומה (זה גבול הארץ) מהים הגדול בהרי הטורוס בערך במעלה ה-31, והר החר הוא בהר ארג'אס צפון אלכסנדרטה משם מזרחה למערב ימת וון משם דרומה חוצה את החדקל והפרת עד מדבר פאראן ועד קדש ברנע שלדעתו

מקומו ב"מדאין צליח" 450 ק"מ דרום מזרח עקבה (!), משם מערבה לים האדום ולצפון בים סוף ותעלת סואץ עד נחל מצרים — הני לוס יוצא בפורט סעיד. ולפי"ז גם כל קפריסין בתוך החוט מתוח ובגבולות הארץ. כן ישנם עוד דעות מחוקרים רבים בגבולות הארץ.

טו. ירושלם קו מרכזי (0°)

במפות סימנתי את ירושלם גם כקו מרכזי (מעלה ה-0°) לפי דעת אאמו"ר בספרו היומם, וראה לשער הספר (ב'). כידוע מן ההכרח להיות בכדור הארץ המחולק ל-360 מעלות, קו מרכזי 0° וקו תאריך 180° לחלוף היום. והמוסכם כיום הוא שגרינויץ הוא קו מרכזי 0° ובמעלה ה-180° משם הוא קו התאריך.

ואאמו"ר זצ"ל הסביר כי כלפי עם ישראל ודיניו לא משנה ולא תשנה החלטות אומות לקביעת קו המרכזי וקו התאריך, שהשתנה כבר כמה פעמים. ושע"ז כאילו יש לשנות את הקו לחלוף היום ולשנות ח"ו את ימי השבת ומועדים. ולגבינו הקיום קבועים משנות דור, לא השתנו ולא ישתנו, והקו המרכזי 0° הוא ירושלם וקו התאריך מעלה ה-180° בדיוק מול ירושלם ושם משתנה התאריך. ראה מפת העולם וקו המרכזי וקו התאריך לפי דעת אאמו"ר.

ולפי דעת אאמו"ר יוצא שביפן הרחוקה 6.40 שעות מזרח ירושלם, אין לשנות עדיין את התאריך. והוראה זו הלכה למעשה לא לשנות השבת ביפן שלח בקיץ תש"ב הגה"צ כ"ק האדמו"ר מגור לפליטי ליטא ופולין שגלו לקובה שביפן, אהרי קבלו את דעת אאמו"ר (ואת דעת הרב דוד שפירא). וכן הסכימו רבני וגאוני הארץ בכנס הרבנים בראשות הגרי"א הרצוג, וכן הורו הגאונים הגרא"ז מלצר והגרצ"פ פרנק.

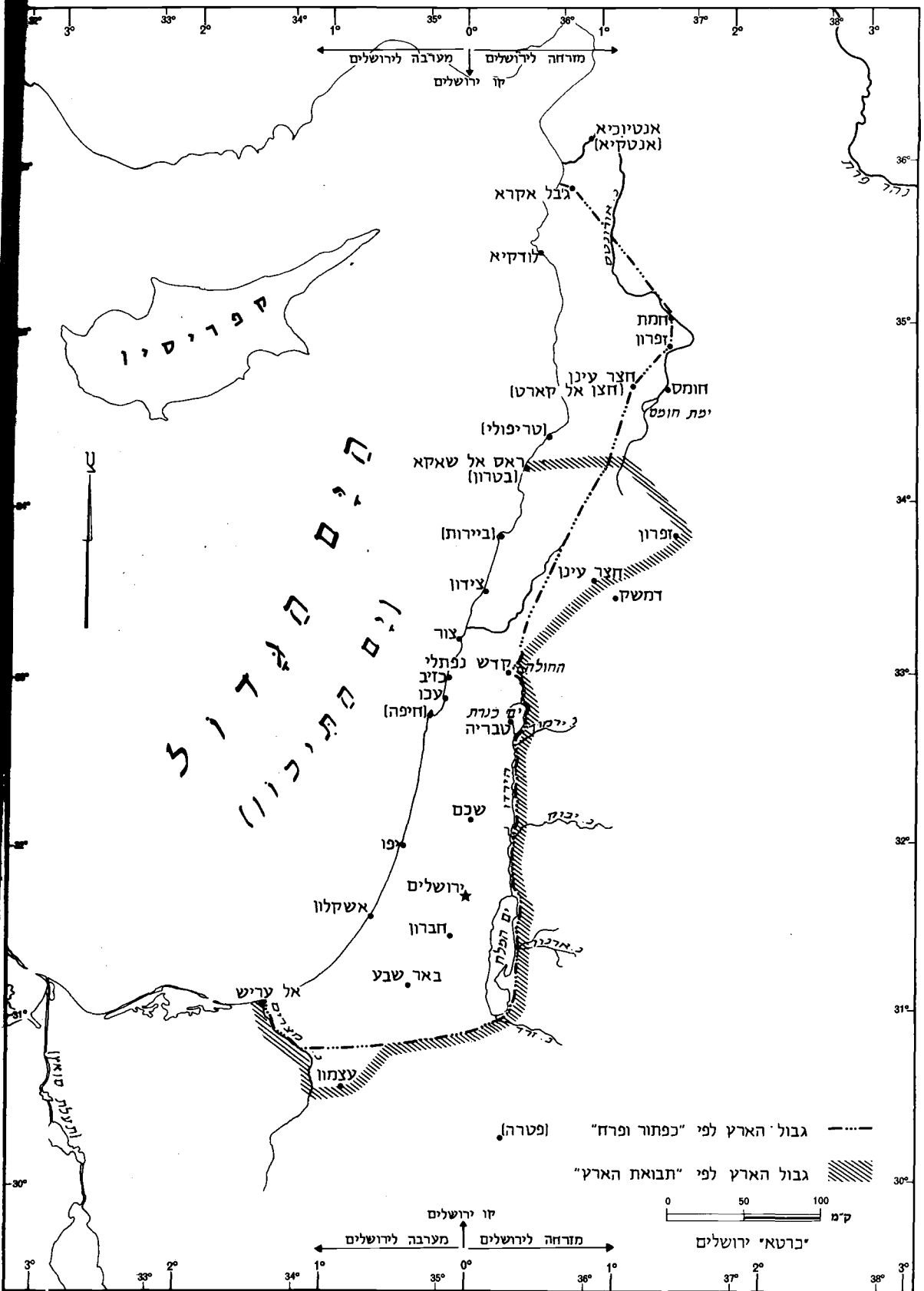
ולעומת זאת ידועה דעת הגאון החזון איש, בקונטרס ח"י שעות (כתשובה לספר היומם לאאמו"ר), שקו התאריך הוא 90° מזרח ירושלם ולפי"ז יש לשנות השבת ביפן וכן הורה הלכה למעשה לגולים שם בקיץ תש"ב.

אח"כ שלח הגה"צ רבי שלמה גולדמן אדמו"ר זוויהל, ע"י רב, אל אאמו"ר בדברי עידוד וחזק בצדקת דעתו לירושלם כקו המרכזי ו-180° מירושלם קו התאריך. וראה דעת אאמו"ר זצ"ל בארוכה בספרו היומם בכדור הארץ.

זאת תהיה לכס הארץ לגבולותיה סביב.

**מפות ארץ ישראל
וגבולותיה עפ"י התורה**

נ. א. טוקצינסקי

ירושלם בתמונות

כנספח לספר עיר הקדש והמקדש מאאמו"ר זצ"ל הוספתי 55
תמונות ותרשימים נבחרים הממחישים והמבהירים ענינים בספר, מהם
שנבחרו מאוספים רבים וגדולים ומהם שנעשו באופן מיוחד למטרה זו.

גם לגבי כל התמונות, התרשימים והמפות — כל הזכויות שמורות.

א. רשימת התמונות והתרשימים:

1. נוף ירושלים העתיקה
2. שער יפו במבט אויר
3. שער יפו
4. שער שכם כיום
5. שער שכם (לפני שכלולו)
6. שער החדש
7. שער הורדוס (הפרחים)
8. שער האריות
9. שער האשפות
10. שערי רחמים
11. שער ציון (דוד)
12. שער מוגרבים
13. שער הברזל
14. תכנית הר הבית
15. תכנית בורות הר הבית
16. אבן השתיה
17. אבן השתיה בכיפת הסלע
18. כיפת הסלע
19. שער השלשלת
20. שער השלום
21. כותל המערבי לפני ההרחבה
22. כותל המערבי כיום
23. 3 תרשימים מחומת הר הבית
1. מערב 2. דרום 3. מזרח
24. קשת ווילסון כיום
25. המחילות ליד הקשת
26. פיר ווילסון ליד הקשת
27. רחוב בחפירת המחילות
28. קשת רבינסון
29. מבנה ביזנטי במערב קשת
30. החפירות ליד הכותל הדרומי
31. מעין הגיחון
32. הגיחון בפנים (מקוה ריכה"ג)
33. השילוח
34. נקבת חזקיהו
35. אבן נקבת חזקיהו
36. פכסימלי כתב האבן
37. ארונות ממערת קברים
38. אבן עוזיהו
39. קבר זכריה, בני חיזיר ויד
- אבשלום
40. קבר בת פרעה
41. קברי המלכים
42. חומת היבוס
43. אנטוניא
44. גבעת העפל (חפירת קניון)
45. ארון הקדש מביכ"נ חורבת
- רבי יהודה החסיד
46. חורבת ריה"ח ועץ חיים בבנינים
47. החורבה וחצר עץ חיים, תשכ"ט
48. האבא זצ"ל באסיפת גדולי
- ישראל
49. רבני וראשי ישראל בדרך לכוה"מ
- ביניהם אאמו"ר זצ"ל (תש"ד)
50. האבא זצ"ל בחורבת ריה"ח
51. ירושלים העתיקה ומזרח ביכ"נ
- חורבת רבי יהודה החסיד
52. בהכ"נ החורבה ותפארת ישראל
53. הר הבית מצד מזרח
54. תרשים נקבת חזקיהו
- רבינסון 55. אמות המים בדרום ירושלים.

התודה לאלה שעזרו באדיבותם בהשגת התמונות, והם:
 לשכת העתונות הממשלתית / קדמוניות — החברה לחקירת אר"י /
 הארכיון הציוני המרכזי / ארכיון קרן היסוד /

ב. הסברים לתמונות וציון הענין בספר

1 נוף ירושלם, התמונה מימי ישוב היהודי שם לפני מלחמת השחרור. בתמונה רואים את ביהכ"נ רבי יהודה החסיד, חצר ישיבת עץ חיים וביכ"נ תפארת ישראל (ניסן בק) וכן את ביכ"נ רבי יוחנן בן זכאי וביכ"נ חב"ד, ישיבת פורת יוסף ובתי מחסה (ח"ב פ"א ב' והקדמתי לספר).

11—2 שערי חומת העיר (ח"ב פ"א ב').

2 שער יפו במבט אויר רואים לידו הפרצה האחת בחומה שנעשתה בשנת תרנ"ט לכבוד קיסר ווילהלם (שם).

5—4 שער שכם תמונת השער כיום ותמונת השער מלפני עשרות בשנים.

10 שערי רחמים הוא השער השמיני הסגור ושהתפללו לידו בני ישראל בשנות גלותם (שם וגם ח"ג פט"ז ג' ופי"ז ג').

19—20, 12—13 שערי הר הבית מוגרבים, הברזל, השלשלת והשלום (ח"ד פ"א ו').

14 תכנית הר הבית (ח"ד פ"א).

15 תכנית בורות הר הבית (ח"ד פי"ב) הבורות המוזכרים בהערתי (שם) מסומנים במספרים דלהלן: 3 ביר בוחירה, 4 ביר אסואד, 5 ביר אל חדר.

16—17 אבן השתייה (ח"ד פ"א ד' וה' וח"ה פ"ו).

18 כיפת הסלע, לגבי הרואה הקובה לענין קריעה (ח"ב פי"ז ג').

21—22 הכותל המערבי (ח"ד פ"ב וגם ח"ג פט"ז ג' וח"ד פ"ז

ב' ופ"ח ופ"ט).

23 חומות הר הבית: מערב, דרום ומזרח (ח"ב פ"ז פ"ח ופ"ט).

24 קשת ווילסון כיום (ח"ב פ"ד ב').

25—27 המחילות והחפירות ליד קשת ווילסון (ח"ד פ"ב א').

26 פיר ווילסון. החפירה בעומק הכותל המערבי ליד קשת ווילסון הצלום לתוך הפיר בו רואים 14 נדבכים מהכותל המערבי וזה מלבד 2 הנדבכים שחשפו לאחרונה לאורך כל הכותל. אולם כידוע בנוי הכותל על סלע יסוד בשפוע בגובה, והלאה לצד דרום חפרו אז עוד פיר ושם הסלע יותר עמוק ורואים 19 נדבכים מהכותל (ח"ד פ"ב א').

28 קשת רבינסון (ח"ב פ"ד ב').

31—36 גיחון שילוח מקות ריכה"ג נקבת חזקיהו (ח"ב פי"א וגם ח"ד פ"ז ב').

37 ארונות ממערת קברים. הארונות נמצאו במערות קברים בסביבות ירושלם מהם שנקברו בארונות מיד ומהם שנקברו ארונות קטנים אחר לקוט עצמות הארונות מסותתים אבן וישנם שציורים פים עליהם, כיחס הנקבר, (ח"א פ"ג ג' ופי"ב ג' וח"ג פי"ג).

38 אבן עוזיהו. המצבה מקבר עצמות עוזיהו המלך, הי' בימיו האחרונים בבית החופשית במזרח ירושלם ומסורת ששם נקבר, אולם עצמותיו הובאו אח"כ לקבורה כנראה למקום שני, לע"ע לא ידוע מקום המצא האבן על קברו. האבן הוחזרה לארץ מנוירק בשנת תשכ"ט בעמל וכסף רב ונמצא כיום במוזיאון ישראל. גדלו 35/35 ס"מ (ח"ב פ"ג א' ופי"ב א' וגם ח"א פ"ג).

התרגום

כתב הציון

לכאן הובאו
עצמות עוזיה
מלך יהודה
ולא לפתח

לכה התית
טסי עוזיה
מלך יהודה
ולא לספתח

39 קבר זכרי', בני חיזיר (בית החפשית) ויד אבשלום (ח"ב פ"ג א' ופי"ב ג').

40 קבר בת פרעה מזרח נחל קדרון (ח"ב פ"ג ד').

41 קברי המלכים, קברי מלכי הדייבא ידוע בשם קבר כלבא שבוע (ח"ב פי"ב ג' וגבולי הארץ ט' הערה 11).

42 חומת היבוס לרגלי הר ציון, מזרחית לעיר דוד (ח"ב פ"ז א' ופי"ט א').

43 אנטוניא וצפון הר הבית (ח"ב פ"ז ג' ופי"ח).

44—47 ביכ"נ חורבת רבי יהודה החסיד וביכ"נ תפארת ישראל (ניסן בק) וחצר עץ חיים.

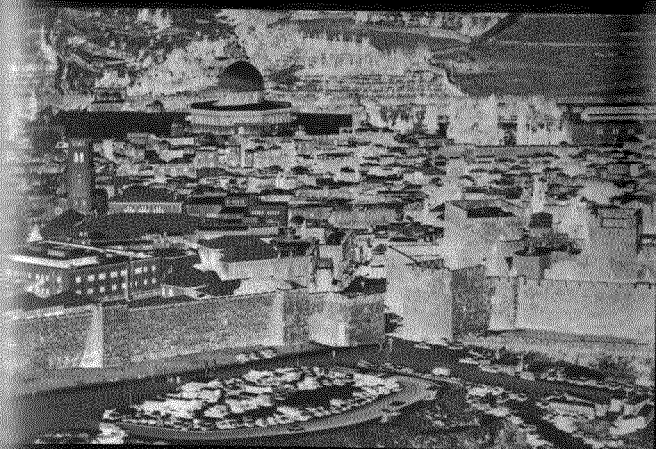
48 האמו"ר זצ"ל באסיפת גדולי ישראל מימינו הגאון מוהרא"ז מלצר זצ"ל ראש ישיבת עץ חיים אב"ד סלוצק, משמאלו הגר"ז סורצקין זצ"ל אב"ד לוצק.

49 לשמאלו הגרש"י הילמן לפניו הגרי"א הרצוג זצ"ל.

54 תרשימים מנקבת חזקיהו עין גיחון ותעלות השלוח (ראה לעיל 31—36).

55 אמות המים בדרום ירושלם (ח"ג פכ"ב הערות 2 ו-7).

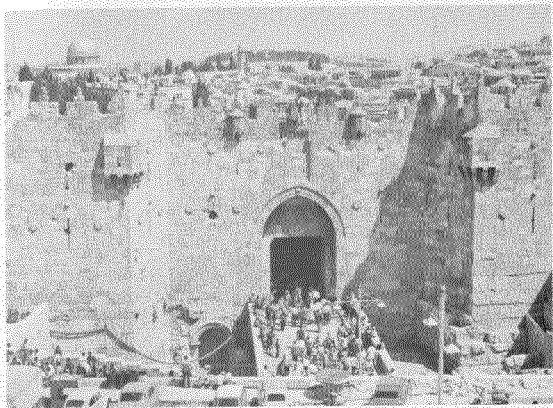

2. שער יפו במבט אוויר

3. שער יפו

4. שער שכם כיום

5. שער שכם (לפני שכלולו)

ער האריות

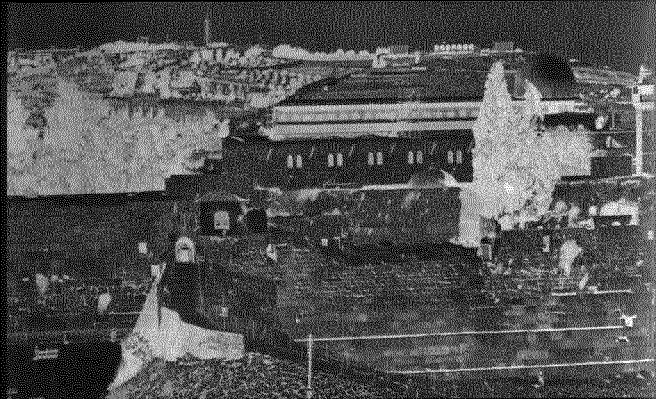
ער האשפות

10. שער רחמים

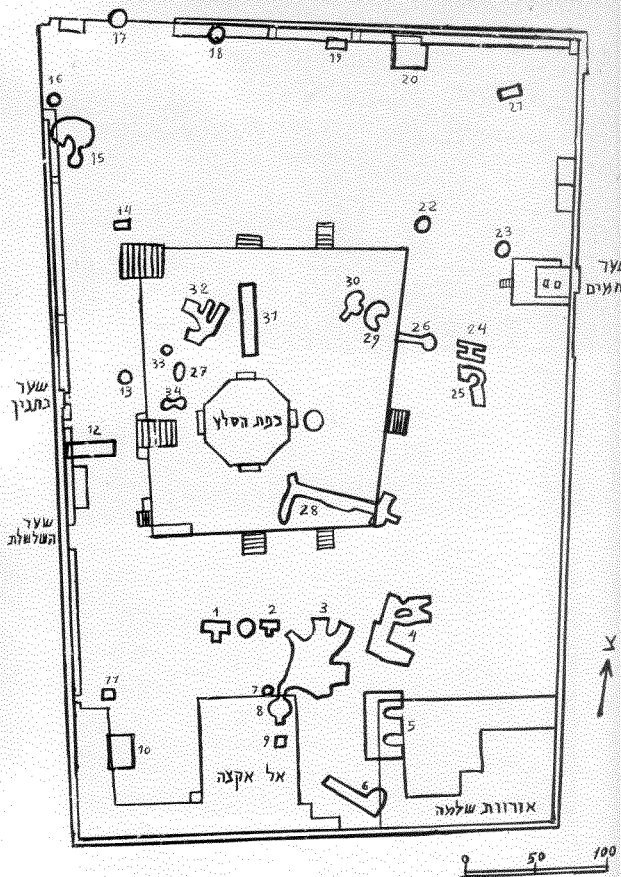
11. שער ציון (דוד)

12. שער מוגרבים

13. שער הברזל

16. אבן השתיה

17. אבן השתיה בכיפת הסלע

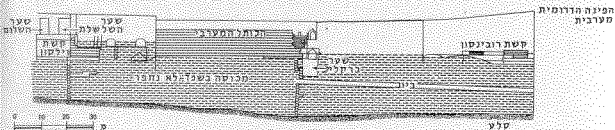
20. שער השלום

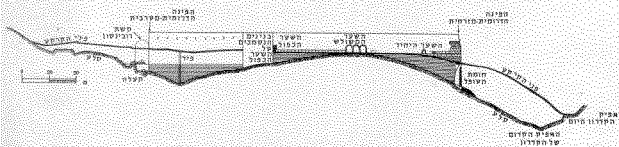
19. שער השלשלת

1. החומה המערבית

2. החומה הדרומית

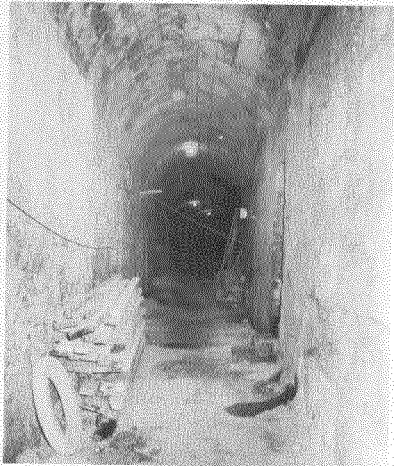
3. החומה המזרחית

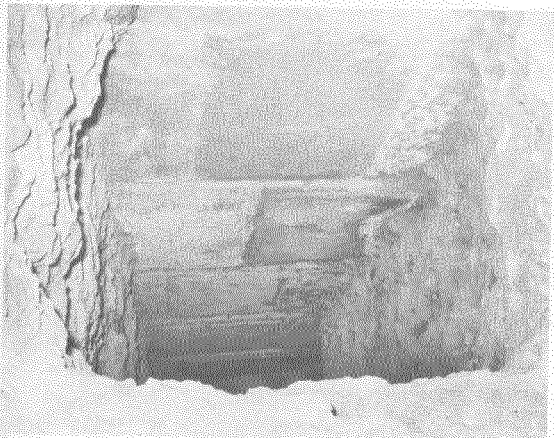
24. קשת ווילסון כיום

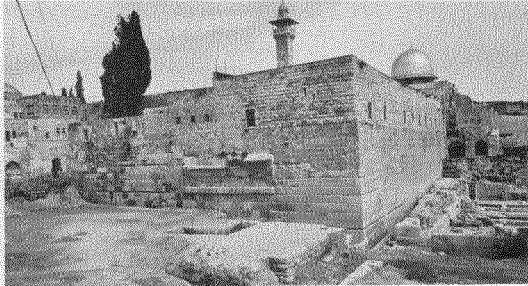
25. המחילות ליד הקשת

26. רחוב בחפירת המחילות

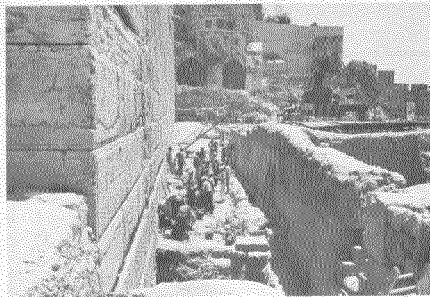
27. מיר ווילסון ליד הקשת

28. קשת רבינסון

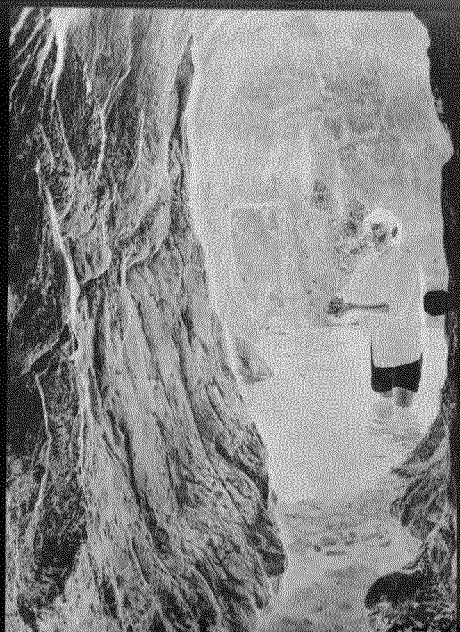
29. מבנה ביזנטי במערב הקשת

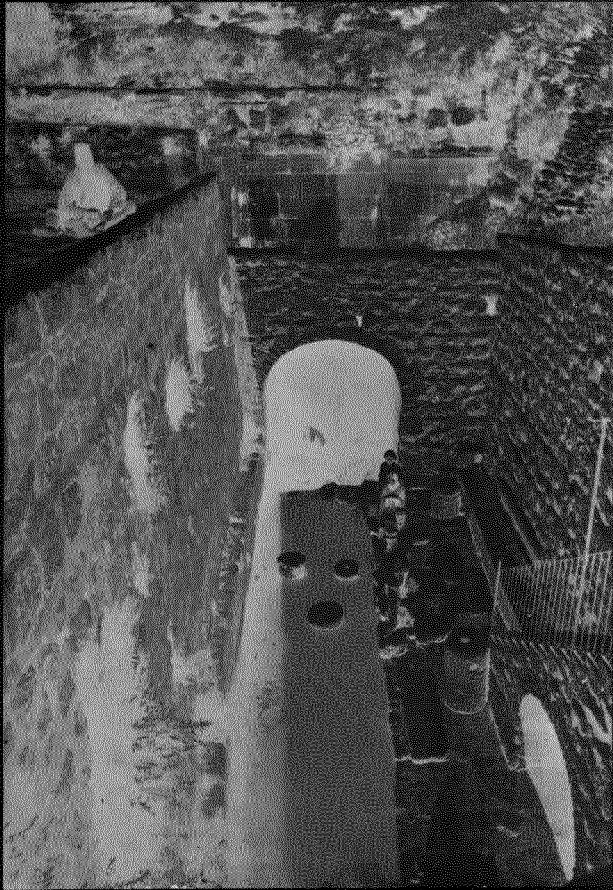
30. החפירות ליד הכותל הדרומי

31. מעין הגיחון

32. הגיחון בפנים (מקום ריכה"ג)

34. נקבת חוקיהו

35. אבן נקבת חוקיהו

אַרְבָּעָה יָמִים אַחֲרֵי כֵּן
 111 אַרְבָּעָה יָמִים אַחֲרֵי כֵּן
 אַרְבָּעָה יָמִים אַחֲרֵי כֵּן
 אַרְבָּעָה יָמִים אַחֲרֵי כֵּן
 אַרְבָּעָה יָמִים אַחֲרֵי כֵּן
 אַרְבָּעָה יָמִים אַחֲרֵי כֵּן

36. פכסימלי כתב האבן

37. ארונות ממערת קברים

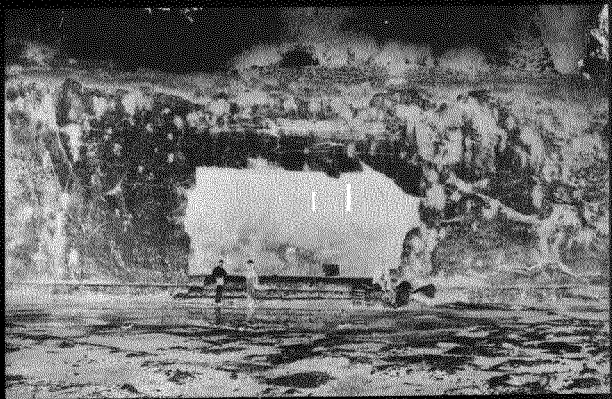

38. אבן עזיחו

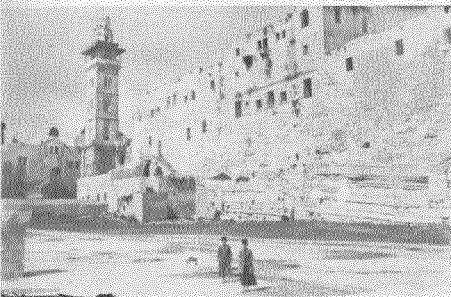
קבר בת פרעה

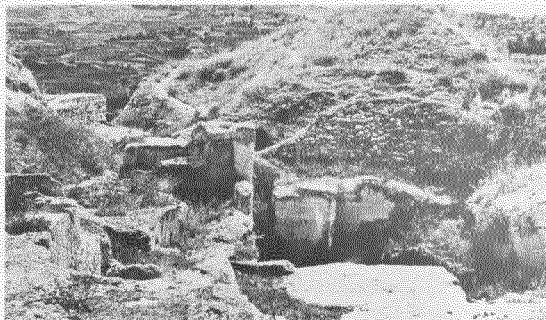
41. קברי המלכים

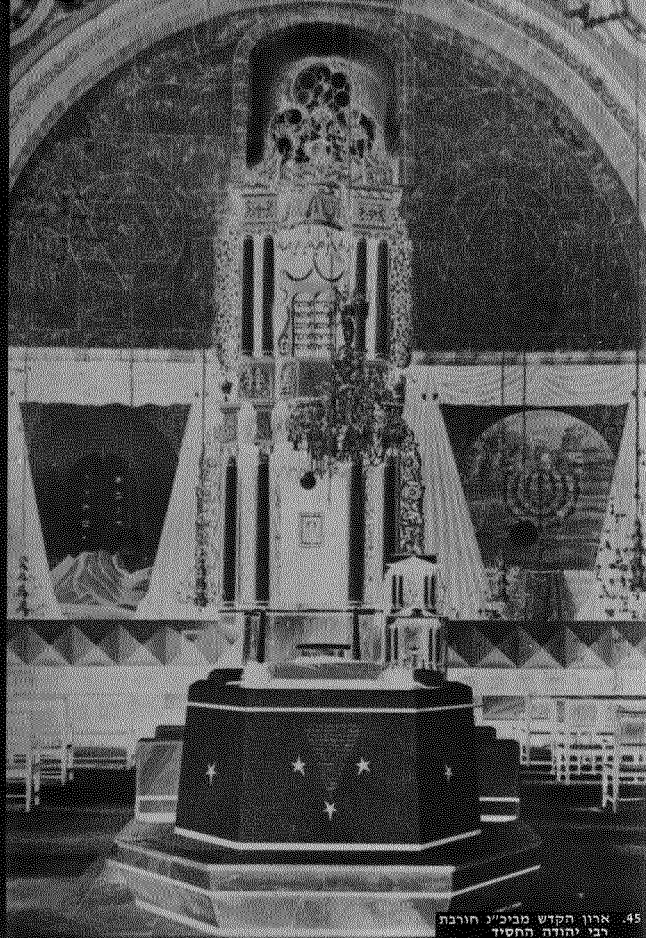
42. חומת חיבוס

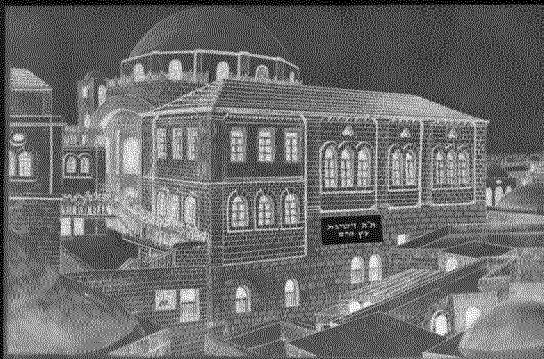
43. אנטוניא

44. גבעת העפל (חפירת קניון)

45. ארון הקדש מביכ"נ חורבת
רבי יהודה החסיד

46. חורבת ריה"ח ועץ חיים בבנינים

47. החורבה וחצר עץ חיים (תשכ"ט)

4. האבא זצ"ל באסיפת גדולי ישראל

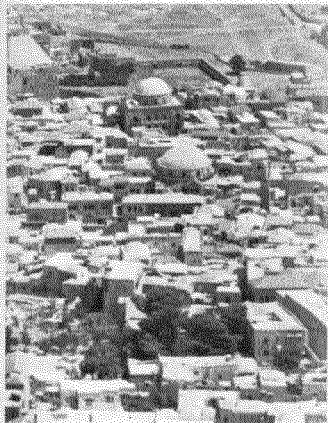
50. האבא זצ"ל בחורבת ריה"ה

4. רבני וראשיי בדרך לכוה"מ ביניהם
האמו"ר זצ"ל (תש"ד)

51. ירושלים העתיקה ומזרח ביכ"נ החורבה

52. בהכ"נ החורבה ותפארת ישראל

